MATEMATIKAI KOMPETENCIATERÜLET

KISLEXIKON A KÖZÉPSZINTŰ MATEMATIKA ÉRETTSÉGI VIZSGÁHOZ

Készítette: Urbán János

Szerkesztette: Oláh Judit és Vidra Gábor

Grafika: Dr. Fried Katalin

.

A kiadvány az Educatio Kht.
Kompetenciafejlesztő oktatási program kerettanterve alapján készült.

A kiadvány a Nemzeti Fejlesztési terv Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program 3.1.1. központi program (Pedagógusok és oktatási szakértők felkészítése a kompetencia alapú képzés és oktatás feladataira) keretében készült, a suliNova oktatási programcsomag részeként létrejött tanulói információhordozó. A kiadvány sikeres használatához szükséges a teljes oktatási programcsomag ismerete és használata. A teljes programcsomag elérhető: www.educatio.hu címen.

Educatio Kht. 2008.

.

Tartalom[*]:

A kislexikon anyagát a könnyebb áttekinthetőség és a jobb tájékozódás kedvéért az érettségi követelmények témakörei szerint csoportosítottuk.

A fogalmakat, tételeket nem kell elmondani, vagy leírni, csak tudni kell alkalmazni egyszerűbb esetekben. Ezért nem írjuk le a tételek bizonyítását, hiszen nem kérdezik az érettségin, de a legtöbb helyen egy-egy példával megvilágítjuk a fogalmak, tételek alkalmazását.

[*] A fejezetek címeihez kapcsolódó lábjegyzetek a Sulinova-Educatio 2004-2008 között fejlesztett matematikai kompetenciát fejlesztő programcsomagjainak A típusú moduljaira hivatkoznak.

Halmazok*

A **halmaz** a matematikában alapfogalom. Ez azt jelenti, hogy nem definiáljuk, csak a használatát írjuk körül. A halmaz bizonyos meghatározott elemek összessége. Például egy osztály tanulói: A, a fővárosban közlekedő villamosok: V, a magyar nyelv főnevei: F, a pozitív egész számok: $\mathbf{N}^+$ mind egy-egy halmaz. A halmazok jelölésére általában nagybetűket használunk. Azt a tényt, hogy valami eleme egy adott halmaznak, így jelöljük: $2\ \ \mathbf{N}^+$, általában $a\ \ H$. Ugyanakkor például $-1\ \ \mathbf{N}^+$ azt jelöli, hogy a -1 nem eleme az $\mathbf{N}^+$ halmaznak.

Két halmaz egyenlő, ha ugyanazok az elemeik, jelölése A=B.

A B halmaz az A halmaz **részhalmaza**: $B\ \ A$, ha minden $x\ \ B$-re igaz az is, hogy $x\ \ A$.
Például a pozitív egészek $\mathbf{N}^+$ halmaza részhalmaza a pozitív racionális számok $\mathbf{Q}^+$ halmazának, $\mathbf{N}^+\ \ \mathbf{Q}^+$.
Ha $A\ \ B$ és $B\ \ A$, akkor A=B.

Az **üres halmaz**nak nincs eleme, jele: , bármely x-re x .

Az ***A* véges halmaz**, ha van olyan n természetes szám, hogy az A halmaz összes eleme és csak azok megadhatók így: a_1, a_2, …, a_n, vagy A üres. Az előbbi esetben A-t így is szokás írni: A= $a_{1,}\, a_2$, …, a_n . Egy halmaz **végtelen halmaz**, ha nem véges.

Például a természetes számok $\mathbf{N}$ halmaza, a racionális számok $\mathbf{Q}$ halmaza, egy egyenes pontjainak halmaza, egy szakasz pontjainak halmaza – mind végtelen halmazok.

Az ***A* és *B* halmazok egyesítése,** vagy uniója: $A\ \ B$ az a halmaz, amelynek elemei az A halmaz, vagy a B halmaz elemei: $x\ \ A\ \ B$ akkor és csak akkor, ha $x\ \ A$ vagy $x\ \ B$.

Az ***A* és *B* halmazok közös része,** vagy metszete: $A\ \ B$ az a halmaz, amelynek elemei az A-nak is és a B-nek is elemei: $x\ \ A\ \ B$ akkor és csak akkor, ha $x\ \ A$ és $x\ \ B$.

* 9. évfolyam 1. modulja (0901)

Az ***A* és *B* halmazok különbsége:** $A \setminus B$ az a halmaz, amelynek elemei azok az A halmazbeli elemek, amelyek nem elemei B-nek: $x \quad A \setminus B$ akkor és csak akkor, ha $x \quad A$ és $x \quad B$.

A ***H* halmaz alaphalmaz**, amelyet a feladat szövege ad meg és a szóban forgó problémában csak a H részhalmazai kapnak szerepet.
Például a valós számok **R** halmazát célszerű alaphalmaznak választani, ha egyenleteket oldunk meg a valós számok halmazán.

Az ***A* halmaz komplementer halmaza** a $H \setminus A$ halmaz, ha $A \quad H$ és H az alaphalmaz. Gyakori, hogy az A komplementerét így jelölik: $\overline{A}$, ekkor az alaphalmaz szerepét játszó H halmaz egyértelműen meghatározott.

Matematikai logika*

Állításnak, kijelentésnek nevezünk minden olyan mondatot, amely vagy igaz, vagy hamis. Az **igazat** és **hamisat logikai értékeknek** nevezzük.
Például „A 4 páros szám” állítás logikai értéke igaz (röviden: i), „A 6 prímszám” állítás logikai értéke hamis (röviden: h).

Az ***A*** **állítás tagadása vagy negációja** a „nem *A*” állítás, ami *A* logikai értékét az ellenkezőjére változtatja.

Az ***A*** **és** ***B*** **állítás konjunkciója** az „***A*** **ÉS** ***B***” állítás, amely akkor és csak akkor igaz, ha *A* is és *B* is igaz, egyébként hamis.

Az ***A*** **és** ***B*** **állítás diszjunkciója** az „***A*** **VAGY** ***B***” állítás, amely akkor és csak akkor hamis, ha ***A*** is és ***B*** is hamis, egyébként igaz.

Az ***A*** **és** ***B*** **állítás implikációja** a „**HA** ***A*****, AKKOR** ***B***” állítás, amely akkor és csak akkor hamis, ha *A* igaz és *B* hamis, egyébként igaz.

Az ***A*** **és** ***B*** **állítás ekvivalenciája** az „**AKKOR ÉS CSAK AKKOR** ***A*****, HA** ***B***” állítás, amely akkor és csak akkor igaz, ha *A* és *B* logikai értéke azonos, egyébként hamis.

Ha $A(x)$ egy x változótól függő állítás, akkor a **„minden *x*-re igaz, hogy *A*(*x*)”** állítás akkor és csak akkor igaz, ha $A(x)$ az alaphalmaz **minden** elemére igaz.
Például a „minden 2-nél nagyobb prímszám páratlan” állítás igaz, mert ha x 2 és x prímszám, akkor x páratlan szám.

Ha $A(x)$ egy x változótól függő állítás, akkor a **„van olyan *x*, hogy *A*(*x*)”** állítás akkor és csak akkor igaz, ha $A(x)$ az alaphalmaz **valamelyik** elemére igaz. Például a „van páros prímszám” állítás igaz, mert az „x páros prímszám” állítás a 2-re igaz.

---

* 9. évfolyam 2. modulja, 10. évfolyam 1. modulja (0902, 1001)

Az ***A* állítás szükséges feltétele a *B* állítás**, ha minden olyan esetben, amikor *A* igaz, *B* is igaz.
Például az „*n* pozitív egész szám 4-gyel osztható” állításnak szükséges feltétele az „*n* pozitív egész szám 2-vel osztható” állítás, hiszen „ha *n* 4-gyel osztható, akkor *n* 2-vel is osztható” igaz.

Az ***A* állítás elégséges feltétele a *B* állítás,** ha minden olyan esetben, amikor *B* igaz, *A* is igaz.
Például az „*n* pozitív egész szám 9-cel osztható” állítás elégséges feltétele az „*n* pozitív egész szám 3-mal osztható” állításnak, hiszen „ha *n* 9-cel osztható, akkor *n* 3-mal is osztható” igaz.

Az ***A* állítás a *B* állításnak szükséges és elégséges feltétele**, ha bármelyik igazságából következik a másik állítás igaz volta is.
Például „az *n* pozitív egész osztató 5-tel” állítás szükséges és elégséges feltétele „az n^2 pozitív egész osztható 25-tel” állításnak. A két állítás nyilván egyszerre igaz.

Kombinatorika, gráfok[*]

Ha adott n különböző elem, ezek bármely sorrendjét az ***n*** **elem egy permutációjának** nevezzük. Bizonyítható, hogy n elemnek n = n (n-1) … 2 1 különböző permutációja van.

Például 3 elem a, b, c különböző permutációinak száma 3 = 6, ezek: *abc*, *acb*, *bac*, *bca*, *cab*, *cba*.

Ha az adott n elem nem mind különböző, akkor **ismétléses permutációról** beszélünk.

Például, ha n elem között k, illetve l darab egyforma, de a többi különböző (n k+l) , akkor az ismétléses permutációk száma: $\frac{n!}{k!\cdot l!}$.

Ha adott n különböző elem és ezek közül k-t (n k) kiválasztunk, és sorbarendezünk, akkor ***n*** **elem *k*-adosztályú variációját** kapjuk.

Bizonyítható, hogy n elem k-adosztályú variációinak száma $n\cdot(n-1)\cdot\ldots\cdot(n-k+1)=\frac{n!}{(n-k)!}$.

Például az a, b, c, d elemek másodosztályú variációinak száma 4 3=12, ezek: *ab*, *ac*, *ad*, *ba*, *bc*, *bd*, *ca*, *cb*, *cd*, *da*, *db*, *dc*.

Ha ugyanazokat az elemeket többször is választhatjuk, akkor **ismétléses variációról** beszélünk. n elem k-ad osztályú ismétléses variációinak (n k) száma n^k.

Egy ***n*** **elemű halmaz *k* elemű részhalmazainak** (n k) **száma**

$$\frac{n\cdot(n-1)\cdot\ldots\cdot(n-k+1)}{1\cdot 2\cdot\ldots\cdot k}=\binom{n}{k}.$$

Ezeket a részhalmazokat az ***n*** **elem *k*-adosztályú kombinációinak** is nevezzük.

Az $\binom{n}{k}$ szimbólum az un. **binomiális együttható.** Így olvassuk: „n alatt a k” .

Például „4 alatt a 3”: $\binom{4}{3}=\frac{4\cdot 3\cdot 2}{1\cdot 2\cdot 3}=4$.

[*] 9. évfolyam 3. modulja, 10. évfolyam 10. modulja, 11. évfolyam 1. modulja (0903, 1010, 1101)

Bizonyítható, hogy az $\binom{n}{k}$ binomiális együtthatók a **Pascal háromszög** n-edik sorának k-adik elemei. A Pascal-háromszög első 6 sora:

$$
\begin{array}{ccccccccccccc}
 & & & & & & 1 & & & & & & \\
 & & & & & 1 & & 1 & & & & & \\
 & & & & 1 & & 2 & & 1 & & & & \\
 & & & 1 & & 3 & & 3 & & 1 & & & \\
 & & 1 & & 4 & & 6 & & 4 & & 1 & & \\
 & 1 & & 5 & & 10 & & 10 & & 5 & & 1 & \\
1 & & 6 & & 15 & & 20 & & 15 & & 6 & & 1
\end{array}
$$

A **gráf pontok**ból és a pontpárokat összekötő **élek**ből áll. Az ábrán például egy öt pontból és 6 élből álló gráf látható:

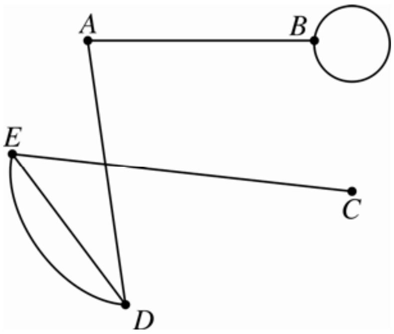

Az E és D pontok között 2 él is vezet, ekkor **többszörös élről** beszélünk. A B pontot önmagával köti össze él, ez **hurokél**. A **gráf egyszerű,** ha nincs benne többszörös él és hurokél.

Számelmélet*

A leggyakrabban alkalmazott számhalmazok jelölésére a következő jeleket használják:

természetes számok: N,

egész számok: Z,

racionális számok: Q,

irracionális számok: Q*,

valós számok: R.

További megállapodások is szokásosak, például a pozitív egész számok halmazát így is jelölik: $\mathbf{Z}^+$, vagy a nemnegatív valós számok halmazának jele: $\mathbf{R}_0^+$.

A számok körében értelmezett **összeadás** és **szorzás** műveletére a következő alapazonosságok érvényesek:

az **összeadás kommutatív,** azaz bármely *a* és *b* esetén $a+b=b+a$,

az **összeadás asszociatív,** azaz bármely *a*, *b* és *c* esetén $(a+b)+c=a+(b+c)$,

a **szorzás kommutatív,** azaz bármely *a* és *b* esetén $a\cdot b=b\cdot a$,

a **szorzás asszociatív,** azaz bármely *a*, *b* és *c* esetén $(a\cdot b)\cdot c=a\cdot(b\cdot c)$,

a **szorzás az összeadásra nézve disztributív,** azaz összeget tagonként szorozhatunk, vagyis bármely *a*, *b* és *c* esetén $a\cdot(b+c)=a\cdot b+a\cdot c$.

Az egész számok körében elvégezhető a **kivonás,** ez azt jelenti, hogy minden *a*, *b* **Z**-hez van olyan *x* **Z**, hogy $a+x=b$. Ezt az *x*-et így jelöljük: $b-a$.

A racionális számok körében a 0-val való osztás kivételével az **osztás** is elvégezhető, ez azt jelenti, hogy minden *a*, *b* **Q**-hoz ha *a* 0, van olyan *x* **Q**, hogy $a\cdot x=b$. Ezt az *x*-et így jelöljük: $\frac{b}{a}$.

Az egész számok körében célszerű értelmezni az oszthatóságot. Ha *a*, *b* **Z**, azt mondjuk, hogy ***a* osztója *b*-nek**, ha van olyan *c* **Z**, hogy $a\cdot c=b$. Azt, hogy *a* osztója *b*-nek, így jelöljük: *a* *b*. Ha *a* *b*, akkor azt is mondjuk, hogy ***b* többszöröse *a*-nak.**

Például 3 osztója 18-nak, mert 3 6 = 18. És természetesen 18 többszöröse a 3-nak.

---

* 9. évfolyam 4. modulja (0904)

Egy pozitív egész szám **prímszám** (vagy törzsszám), ha pontosan két pozitív osztója van. Igazolható, hogy **végtelen sok prímszám van**.
Például 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19 prímszámok.

Egy pozitív egész szám **összetett szám**, ha kettőnél több pozitív osztója van.
Például 4, 6, 8, 10, 15 összetett számok. Az 1 nem prímszám és nem is összetett szám, mert csak egy pozitív osztója van (önmaga).

A **számelmélet alaptétele** azt mondja ki, hogy minden 1-nél nagyobb pozitív egész (a sorrendtől eltekintve) egyértelműen bontható fel prímszámok szorzatára.
A következő **oszthatósági szabályok** igazolhatók:

$2\ a$ akkor és csak akkor, ha a páros szám, vagyis az utolsó számjegye páros,

$4\ a$ akkor és csak akkor, ha az a szám utolsó két számjegyéből alkotott kétjegyű szám osztható 4-gyel,

$8\ a$ akkor és csak akkor, ha az a szám utolsó három számjegyéből alkotott háromjegyű szám osztható 8-cal,

$5\ a$ akkor és csak akkor, ha az a szám utolsó számjegye 0 vagy 5,

$3\ a$, illetve $9\ a$ akkor és csak akkor, ha az a szám számjegyeinek összege osztható 3-mal, illetve osztható 9-cel,

$6 \mid a$ akkor és csak akkor, ha $2 \mid a$ és $3 \mid a$,

$10^k \mid a$ akkor és csak akkor, ha az a utolsó k jegye 0.

Az ***a* és *b* egész számok legnagyobb közös osztója** d, ha d osztója a-nak is, b-nek is, továbbá a és b minden közös osztója osztója d-nek. Jelölése: $d = (a, b)$.
Például (18,60) = 6.

Az ***a* és *b* egész számok legkisebb közös többszöröse** k, ha k többszöröse a-nak és b-nek is, valamint a és b minden közös többszöröse többszöröse k-nak is. Jelölése: $[a, b] = k$.
Például 12,18 = 36.

Az a és b egész számokról azt mondjuk, hogy **relatív prímek,** ha $(a,b) = 1$.

Az ***a* pozitív egész szám tízes számrendszerbeli alakja** a következő:

$$a = a_0 + a_1 \cdot 10 + a_2 \cdot 10^2 + ... a_k \cdot 10^k ,$$

ahol a_0, a_1, …,a_k a 0,1,2,…, 9 számjegyek valamelyike, és a_k 0.

Például $523 = 3 + 2 \cdot 10 + 5 \cdot 10^2$.

Szokták a számok fenti felírását **helyiértékes** írásmódnak is nevezni.

Például az 523 számban az 5 számjegy helyiértéke 100, ugyanakkor az alaki értéke 5, a 2 számjegy helyiértéke 20, az alaki értéke 2.

Az *a* pozitív egész szám **kettes számrendszerbeli** alakja a következő:

$$a = a_0 + a_1 \cdot 2 + a_2 \cdot 2^2 + a_3 \cdot 2^3 + ... a_k \cdot 2^k ,$$

ahol a_0, a_1, a_2,…,a_k a 0 és 1 számjegyek valamelyike, és $a_k = 1$. Például a 10-es számrendszerbeli 13 a kettes számrendszerben: $13 = 1+0\ 2+1\ 2^2+1\ 2^3 = 1101_2$.

A valós számkör; műveletek*

A **racionális számok Q** halmaza azokból a számokból áll, amelyek felírhatók két egész szám hányadosaként: $\mathbf{Q} = \left\{ r \mid r = \frac{p}{q};\ p, q \in \mathbf{Z}, q \neq 0 \right\}$. Igazolható, hogy a racionális számok felírhatók véges, vagy periodikus (szakaszos) végtelen tizedestörtben.

Például $\frac{4}{25} = 0{,}16$, $\frac{1}{7} = 0{,}\dot{1}4285\dot{7}...$, $\frac{5}{6} = 0.8\dot{3}...$.

Az **irracionális számok** végtelen nem szakaszos tizedestörtek. Az irracionális számok halmazát szokás $\mathbf{Q}^*$-gal jelölni.

Például: 0,12112111211112… vagy $\sqrt{2}, \sqrt{3}, \sqrt{5}, \pi$.

A **valós számok R** halmaza a racionális és az irracionális számok halmazának egyesítése:
$\mathbf{R} = \mathbf{Q}\ \ \mathbf{Q}^*$.

Ha egy adott egyenesen kijelölünk két, a 0-nak és 1-nek megfelelő pontot, akkor egy **számegyenest** adtunk meg. A 0-tól az 1 felé mutató irány a pozitív, az ezzel ellentétes irány a negatív.

A számegyenes minden pontjának megfelel egy valós szám, és fordítva, minden valós számnak megfelel egy pont a számegyenesen. Gyakran a valós számot és a neki megfelelő pontot egymással azonosítják.

Az a **R** valós szám a **abszolút értéke** (szemléletesen az a-nak megfelelő pont 0-tól való távolsága) :

$$|a| = \begin{cases} a, \text{ ha } a \geq 0 \\ -a, \text{ ha } a < 0. \end{cases}$$

Az a **R** szám **normálalakja** az $a = b \cdot 10^k$ alakú felírás, ahol 1 b 10 és k **Z**.

Például 0,00003 normálalakja $3 \cdot 10^{-5}$, 200 normálalakja $2 \cdot 10^2$, és 0,000123 normálalakja $1{,}23 \cdot 10^{-4}$.

* 9. évfolyam 4. modulja, 10. évfolyam 2. modulja (0904, 1002)

Hatvány, gyök, logaritmus*

A hatvány definíciója

A definíció a kitevő szerinti esetszétválasztással adható meg:

ha a **R** és n 1 egész, akkor $a^n = a\ a\ \ldots\ a$ (n tényezős szorzat),

$n=1$ esetén $a^1 = a$;

ha a **R** és a 0, akkor $a^0 = 1$;

ha a **R** és a 0, valamint n 0 egész, akkor $a^{-n} = \frac{1}{a^n}$;

ha n 1 egész és a 0 valós szám, akkor $a^{\frac{1}{n}}$ az a nemnegatív valós szám, amelynek n-edik hatványa a;

ha p, q **Z**, q 0, $(p,q) = 1$ és a 0, akkor $a^{\frac{p}{q}} = \left(a^{\frac{1}{q}}\right)^p$.

Az irracionális kitevő esetére is lehet definiálni pozitív alap hatványát. Így a 0 esetén minden x valós kitevőre értelmezhető az a^x hatvány értéke.

A hatványozás azonosságai

Tetszőleges $a,b \in \mathbf{R}^+$ alapok és $x,y \in \mathbf{R}$ kitevők esetén érvényesek a következő azonosságok:

$$a^x \cdot a^y = a^{x+y},\qquad \left(a^x\right)^y = a^{x\cdot y},\qquad \frac{a^x}{a^y} = a^{x-y},\qquad (a\cdot b)^x = a^x \cdot b^x,\qquad \left(\frac{a}{b}\right)^x = \frac{a^x}{b^x}.$$

Az *n*-edik gyök definíciója

Ha a 0, és n 0 egész szám, akkor $\sqrt[n]{a}$ jelöli azt a pozitív valós számot, amelynek n-edik hatványa a. $\left(\sqrt[n]{a}\right)^n = a$. Például $\sqrt[4]{16} = 2$, mert $2^4 = 16$.

Speciális esetként ha $n = 2$, $a \geq 0$, $\sqrt{a}$ jelöli azt a nemnegatív számot, amelynek négyzete a.

Például: $\sqrt{0{,}04} = 0{,}2$, $\sqrt{169} = 13$, $\sqrt{a^2} = |a|$.

---

* 10. évfolyam 2. modulja, 11. évfolyam 2. modulja, 11. évfolyam 4. modulja (1002, 1102, 1104)

A négyzetgyökvonás azonosságai

Ha a, b 0, akkor $\sqrt{ab} = \sqrt{a}\sqrt{b}$,

ha a 0, b 0, akkor $\sqrt{\frac{a}{b}} = \frac{\sqrt{a}}{\sqrt{b}}$,

ha a 0 és n valós szám, akkor $\sqrt{a^n} = \left(\sqrt{a}\right)^n$.

A logaritmus definíciója

Ha $a > 0$, $a \neq 1$, és $b > 0$ valós számok, akkor $\log_a b$ az a valós kitevő, amire teljesül, hogy $a^{\log_a b} = b$. A 10 alapú logaritmus jelölése lg.

Például $\log_2 64 = 6$, $\log_3 \frac{1}{27} = -3$, $\lg 1000 = \log_{10} 1000 = 3$.

A logaritmus azonosságai

Ha a 0, a 1 valós szám, akkor tetszőleges x, y 0 valós számok esetén

$$\log_a x \cdot y = \log_a x + \log_a y,$$

$$\log_a \frac{x}{y} = \log_a x - \log_a y,$$

$\log_a x^k = k \cdot \log_a x$, ahol k tetszőleges valós szám.

Például: $\log_6 4 + \log_6 9 = \log_6 4 \cdot 9 = \log_6 36 = 2$.

Ha a, b, c 0 valós számok és a 1, c 1, akkor $\log_a b = \frac{\log_c b}{\log_c a}$.

Például: $\log_3 7 = \frac{\log_7 7}{\log_7 3} = \frac{1}{\log_7 3}$, vagy $\log_3 7 = \frac{\lg 7}{\lg 3}$.

Algebrai azonosságok*

A valós számok körében érvényesek a következő azonosságok, azaz tetszőleges a, b valós számokra igaz, hogy:

$$a^2 - b^2 = (a-b)(a+b)$$

$$a^3 - b^3 = (a-b)(a^2 + ab + b^2)$$

$$a^3 + b^3 = (a+b)(a^2 - ab + b^2)$$

$$(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$$

$$(a-b)^2 = a^2 - 2ab + b^2$$

$$(a+b)^3 = a^3 + 3a^2b + 3ab^2 + b^3 = a^3 + b^3 + 3ab(a+b)$$

$$(a-b)^3 = a^3 - 3a^2b + 3ab^2 - b^3 = a^3 - b^3 - 3ab(a-b).$$

Az egyváltozós **polinom** olyan algebrai kifejezés**,** amelyben a változón csak véges számú összeadást, szorzást, számmal való szorzást és egész kitevőjű hatványozást végzünk. Egy egyváltozós polinom rendezéssel (a kijelölt műveletek elvégzésével, és az algebrai azonosságok alkalmazásával) ilyen, ún. **rendezett alak**ra hozható:

$$a_0 \cdot x^n + a_1 \cdot x^{n-1} + a_2 \cdot x^{n-2} + \ldots + a_{n-1} \cdot x + a_n,$$

ahol az $a_0, a_1, \ldots, a_n$ számok a polinom együtthatói, és n 0, egész.

Ha a polinom rendezett alakjában a_0 0, akkor a **polinom fokszáma** n.

Például az $x^2 - 3x + 2$ másodfokú polinom, a $2x - 5$ elsőfokú polinom, a „–1” 0-adfokú polinom, a $(2x^2 - 3)^3 = 8x^6 - 36x^4 + 54x^2 - 27$ hatodfokú polinom. Érdekesség, hogy abban szoktak megállapodni, hogy a 0 is polinom, de ennek nincs fokszáma.

Ha a polinom együtthatói az egész számok közül kerülnek ki, akkor szokás az **egész számok feletti polinomról** beszélni (egész együtthatós polinomok). Hasonlóan használjuk a **racionális**, vagy **valós számok feletti polinom** kifejezést is (racionális vagy valós együtthatós polinomok).

* 9. évfolyam 16. modulja, 10. évfolyam 3. modulja (0916, 1003)

Egyenletek, egyenlőtlenségek, egyenletrendszerek*

Egyenletet kapunk, ha két kifejezést az „=” jellel összekapcsolunk.

Például: $\log_2 x = 5$ egyenlet.

Algebrai egyenletet kapunk, ha az egyenlőségjellel összekapcsolt kifejezések algebrai kifejezések. Az **algebrai kifejezésben** a változókkal algebrai műveleteket (összeadást, kivonást, szorzást, osztást, gyökvonást) végzünk.

Az egyenletben szereplő ismeretlenek száma szerint beszélünk **egyismeretlenes, kétismeretlenes stb.** egyenletekről.

Például: $x^5 - 3x^2 + 2 = 6x$ egyismeretlenes, az $x^2 + 2x = y^2$ kétismeretlenes egyenlet .

Az egyenlethez rendszerint hozzákapcsolunk egy számhalmazt, amelynek elemei között keressük az **egyenlet megoldása**it, más szóval **gyöke**it, azokat a számokat, amelyeket az ismeretlenek helyére írva az egyenlőség teljesül.

Például az $x^2 = 4$ egyenlet gyökei az egész számok halmazán a 2 és a –2, az $x^2 = 5$ egyenletnek az egész számok halmazán nincs gyöke, de a valós számok halmazán két gyöke is van, a $\sqrt{5}$ és a $-\sqrt{5}$.

Az **elsőfokú egyismeretlenes egyenlet** olyan algebrai egyenlet, amely $ax + b = 0$ alakra hozható, ahol $a \neq 0$ és b valós számok. Ennek az egyenletnek a gyöke $x = -\dfrac{b}{a}$.

Az $|ax + b| = c$ alakú egyenletet **abszolútértékes egyenletnek** nevezzük $(a, b, c \in \mathbf{R})$.

A **másodfokú egyismeretlenes egyenlet** olyan algebrai egyenlet, amely $ax^2 + bx + c = 0$ alakra hozható, ahol a 0, és a, b, c valós számok.

A **másodfokú egyenlet megoldóképlete:** $x_{1,2} = \dfrac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$.

---

* 9. évfolyam 16. és 17. modulja, 10. évfolyam 3. modulja, 10. évfolyam 6. és 7. modulja, 11. évfolyam 3. modulja (0916, 0917, 1003, 1006, 1007, 1103)

A valós számok körében megoldás akkor van, ha a $D = b^2 - 4ac \ge 0$. A D számot a másodfokú egyenlet **diszkrimináns**ának nevezzük.
Ha $D > 0$, akkor két valós gyök van, ha $D = 0$, akkor egy valós (úgynevezett kétszeres) gyök van, és ha $D < 0$, akkor nincs valós gyöke az egyenletnek.

Ha az $ax^2 + bx + c = 0$ $(a \ne 0)$ másodfokú egyenlet két valós gyöke x_1 és x_2, akkor igazolható, hogy az egyenlet $a(x - x_1)(x - x_2) = 0$ alakba írható. Ez az egyenlet **gyöktényezős alakja.**
A gyökök és együtthatók között fennállnak a következő összefüggések (**Viète-formulák**):

$$x_1 + x_2 = -\frac{b}{a}, \quad x_1 \cdot x_2 = \frac{c}{a}.$$

Nem algebrai egyenletek

Négyzetgyökös egyenletről beszélünk, ha a változó (ismeretlen) négyzetgyökjel alatt szerepel. Ha egy egyenletben az ismeretlen a hatványkitevőben áll, **exponenciális egyenletnek** nevezzük. Ha egy egyenletben az ismeretlen logaritmusa szerepel, **logaritmikus egyenletnek** mondjuk. Ha egy egyenletben az ismeretlennek valamely trigonometrikus függvénye ($\sin x$, $\cos x$, $\operatorname{tg} x$, $\operatorname{ctg} x$), áll, akkor az egyenletet **trigonometrikus egyenletnek** hívjuk.

Egyenlőtlenségek

Egyenlőtlenséget kapunk, ha két kifejezést <, >, $\le$ vagy $\ge$ jellel összekapcsolunk.
Az **elsőfokú egyismeretlenes egyenlőtlenség** $ax + b \ge 0$ vagy $ax + b < 0$ alakra hozható, ahol $a \ne 0$, a és b valós számok.
Például a $3x - 4 > 2x + 1$ egyenlőtlenség ilyen alakra hozható: $x - 5 > 0$, ennek a megoldásai az $x > 5$ valós számok.

A **másodfokú egyismeretlenes egyenlőtlenség** a következő alakú lehet:

$ax^2 + bx + c \ge 0$, vagy $ax^2 + bx + c > 0$, vagy

$ax^2 + bx + c \le 0$, vagy $ax^2 + bx + c < 0$, ahol a, b, c valós számok, és $a \ne 0$.

Ha a másodfokú kifejezést függvényként ábrázoljuk, akkor a D diszkrimináns és az a előjelétől függően a következő esetek lehetségesek:

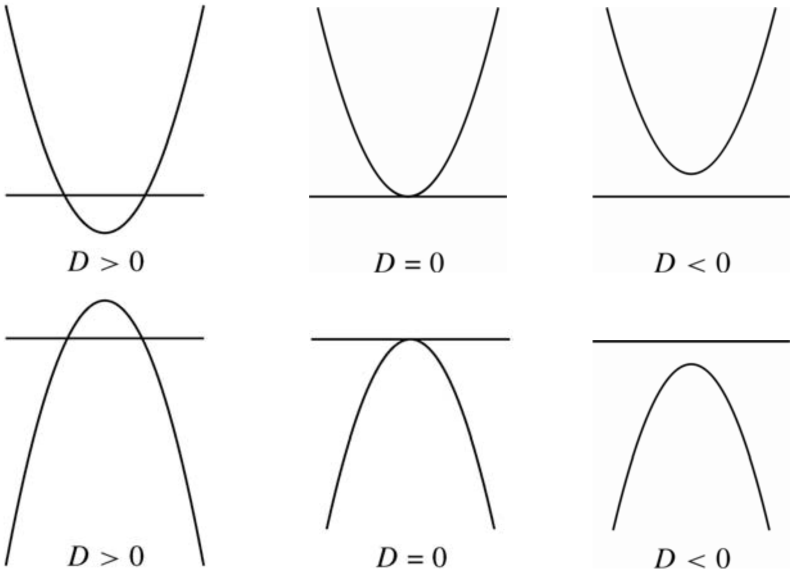

Itt felhasználtuk, hogy a másodfokú függvény képe „felfelé nyíló” parabola, ha a 0, és „lefelé nyíló” ha a 0.

Az ábráról könnyen leolvasható az egyenlőtlenség megoldása.

Például: $-x^2 + 5x - 6$ 0 esetében $a = -1$, azaz a 0, és $D = 1$, így D 0, a parabola képe:

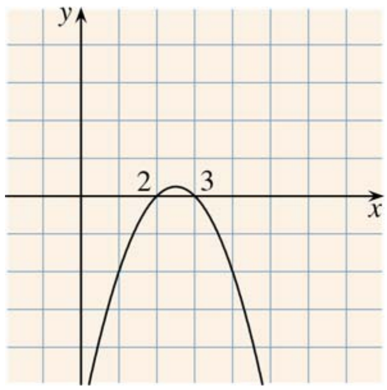

Tehát az egyenlőtlenség megoldása: 2 x 3.

Az elsőfokú kétismeretlenes két egyenletből álló egyenletrendszer általában az

$$\left.\begin{aligned} ax+by&=c \\ Ax+Bx&=C \end{aligned}\right\}$$

alakba írható, ahol a, b, c, A, B, C valós számok. Az egyenletrendszer megoldásai azok az (x y) valós számpárok, amelyek mindkét egyenletet kielégítik. Szemléltetni mindkét egyenletet a síkbeli derékszögű koordináta-rendszerben lehet. Mindkét egyenlet „képe” egy egyenes. A szemlélet alapján is könnyen leolvasható a megoldás.

Például a

$$\left.\begin{array}{l} 2x - y = 4 \\ x + y = 8 \end{array}\right\}$$

egyenletrendszer megoldása az $x = 4$, $y = 4$ számpár. A két egyenes, ami az egyenleteket szemlélteti:

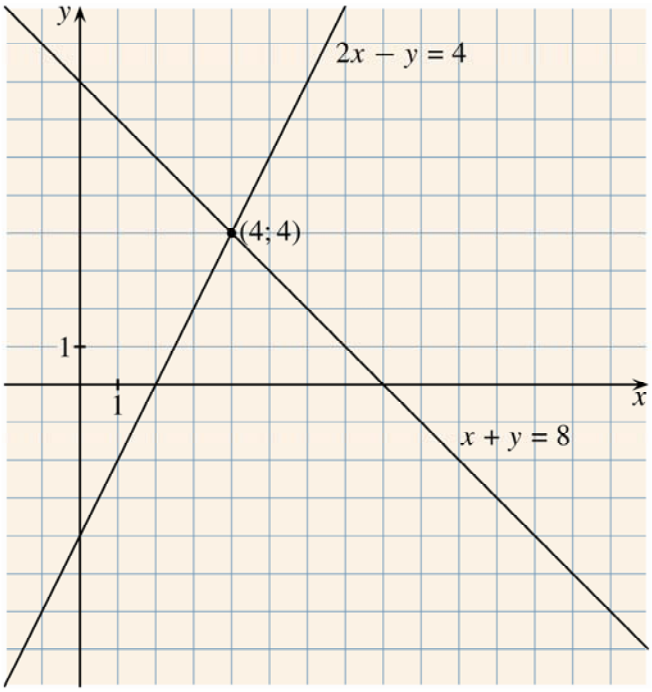

Középértékek*

Két valós szám, ***a* és *b* számtani közepe** $A = \dfrac{a+b}{2}$. Ezt **aritmetikai középp**nek is szokták nevezni, ezért jelölik A-val.

Két nemnegatív szám, a és b ($a, b \geq 0$) **mértani vagy geometriai közepe** $G = \sqrt{ab}$.

Ha $a, b \geq 0$ valós számok, akkor igazolható, hogy $G = \sqrt{ab} \leq \dfrac{a+b}{2} = A$.

Az egyenlőség akkor és csak akkor teljesül, ha $a = b$.

Például 2 és 8 számtani közepe: $\dfrac{2+8}{2} = 5$, mértani közepe $\sqrt{2 \cdot 8} = 4$.

* 10. évfolyam 14. modulja (1014)

Függvények*

Ha adottak az A és B nem üres halmazok, és egy f-fel jelölt hozzárendelés, amely az A minden eleméhez hozzárendeli a B halmaz valamelyik elemét, akkor adott egy **függvény**. A függvény tehát ezt a három dolgot együtt jelenti: A, B és f.

Az A halmaz a függvény **értelmezési tartománya,** a B egy **képhalmaza,** és ha $a \quad A$, akkor $f(a) \quad B$ jelöli az a-hoz hozzárendelt elemet. Ez a **függvény értéke,** vagy a **függvény helyettesítési értéke** az a helyen. Szokásos jelölés még: f: $A \qquad B$, az f egy olyan hozzárendelés, amely A-ból B-be képez.

Az f függvény **zérushelyének** nevezzük az értelmezési tartományában az olyan a helyet, amelyre $f(a)=0$ teljesül.

A függvény értelmezési tartományát szokás még így is jelölni: D_f vagy É.T.
A függvény **értékkészlete** a függvényértékek halmaza: R_f vagy É.K.= $f(a) \quad a \quad A$, azaz az A elemeihez rendelt B-beli értékek halmaza.

Például legyen $A = B = \mathbf{N}$, a természetes számok halmaza, és minden természetes számhoz rendeljük a kétszeresét. Ezt a hozzárendelési utasítást így is szokták jelölni: $x \mapsto 2x$. Ha a hozzárendelés jelölésére az f jelet is használjuk, akkor $f(x) = 2x$ a szokásos írásmód.
Az f függvény értelmezési tartománya **N**, értékkészlete a páros természetes számok halmaza.
Másik példánk: $A = B$ a sík pontjainak halmaza, a hozzárendelést pedig úgy értelmezzük, hogy ha $P \quad A$, azaz P a sík egy pontja, akkor P képe legyen a P-nek a sík egy kijelölt t egyenesére vonatkozó tükörképe: P . Ebben az esetben a függvény értékkészlete is a sík pontjainak halmaza.

Gyakran vizsgálunk olyan függvényeket, amelyeknek értelmezési tartománya és képhalmaza is számhalmaz, például a valós számok **R** halmazának valamely részhalmaza. Az ilyen függ-

* 9. évfolyam 9.-13. moduljai, 10. évfolyam 5. modulja, 11. évfolyam 3. modulja (0909, 0910, 0911, 0912, 0913, 1005, 1103)

vényeket szokás röviden szám–szám függvényeknek is nevezni. Az első példánk ilyen szám–szám függvény volt, a második nem.

A szám–szám függvények **grafikonjá**nak (képének) nevezzük a derékszögű koordináta-rendszer $G = \{(x; f(x) \quad x \quad \text{É.T.}\}$ ponthalmazát.

Például az f: **R**   **R,** $f(x) = 2x$ függvény grafikonja az origón áthaladó $y = 2x$ egyenletű egyenes.

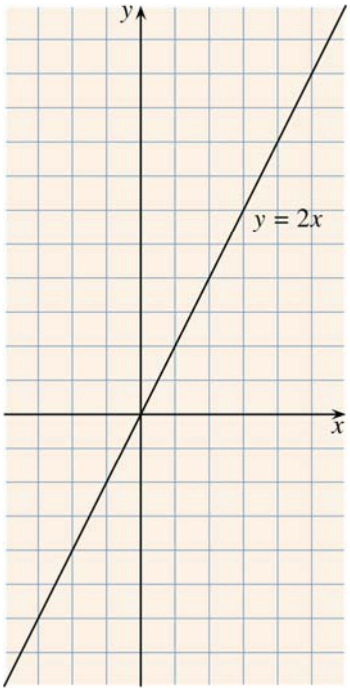

Ha az f: A B függvényre teljesül, hogy különböző A-beli elemekhez különböző B-beli elemeket rendel, akkor f-ről azt mondjuk, hogy **kölcsönösen egyértelmű** hozzárendelést jelöl, és f-nek van **inverze.** Az f^{-1} függvény, amely $R_f \quad D_f = A$ típusú, és $f^{-1}(b) = a$ akkor és csak akkor, ha $f(a) = b$.

Például az f: **R**   **R⁺,** $f(x) = 2^x$ függvény kölcsönösen egyértelmű, van inverze: $f^{-1}(x) = \log_2 x$. A függvények grafikonja:

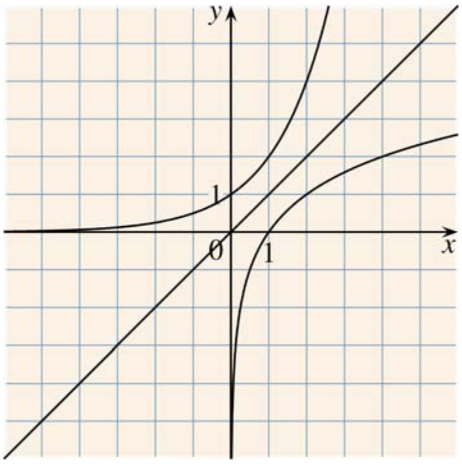

Másik példa: az f: $\mathbf{R_0}^+$ $\mathbf{R_0}^+$, $f(x) = x^2$ függvény inverze az $f^{-1}(x) = \sqrt{x}$ függvény. A függvények grafikonja:

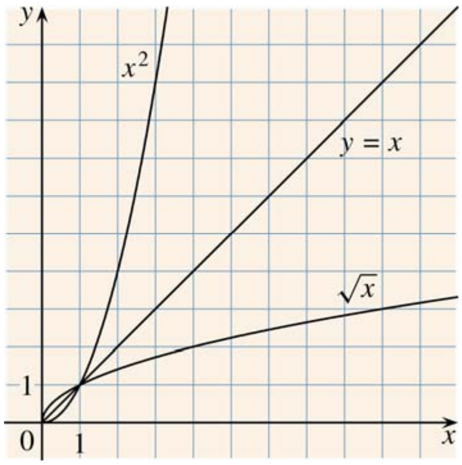

Igazolható, hogy egy függvény és inverz függvényének grafikonja egymás tükörképe az $y = x$ egyenletű egyenesre mint tengelyre.

Az f: $\mathbf{R} \to \mathbf{R}$, $f(x) = ax + b$ elsőfokú, vagy lineáris függvény képe egyenes. Az a az egyenes meredeksége, b pedig az y tengelyből lemetszett szakasz előjeles hossza.

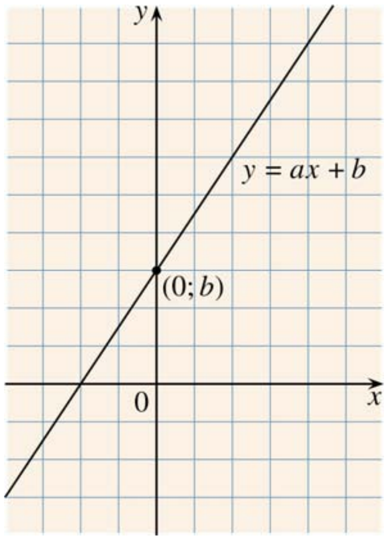

Az *f*: **R** **R**, $f(x)=x^2$ másodfokú függvény képe az ún. normál parabola.

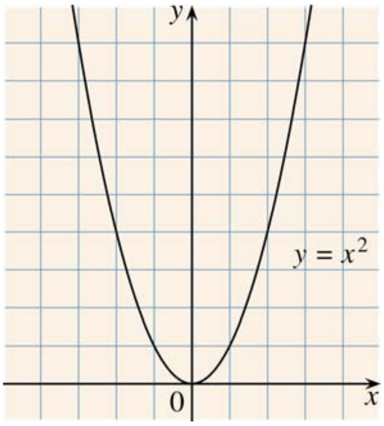

A függvény értékkészlete a nemnegatív valós számok halmaza, a függvény a $\left]-\infty;0\right]$ intervallumon csökken, a $\left[0;+\infty\right[$ intervallumon nő.

Az *f*: **R** **R**, $f(x)=x^3$ harmadfokú függvény képe az ún. harmadfokú „parabola”.

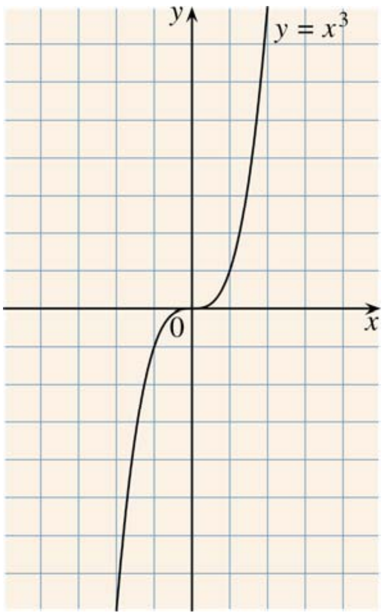

A függvény értékkészlete a valós számok halmaza, és a függvény az egész számegyenesen szigorúan nő.

Az f: $\mathbf{R}_0^+$ $\mathbf{R}$, $f(x)=\sqrt{x}$ függvény képe egy félparabola.

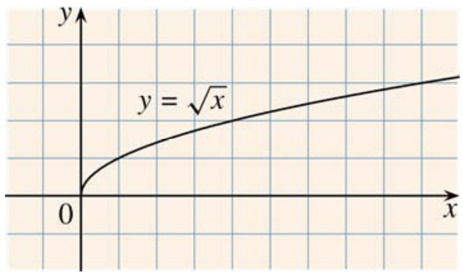

Értékkészlete a $[0;+\infty[$ intervallum, az értelmezési tartományában a függvény szigorúan nő.

Az f: $\mathbf{R}$ $\mathbf{R}$, $f(x)=|x|$ függvény képe két egymáshoz csatlakozó félegyenes,

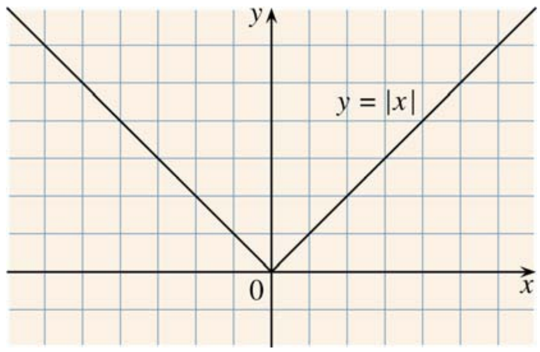

értékkészlete a nemnegatív valós számok halmaza, a $]-\infty;0]$ intervallumban csökken, a $[0;+\infty[$ intervallumban nő.

Az f: $\mathbf{R}\setminus\{0\}$ $\mathbf{R}$, $f(x)=\dfrac{1}{x}$ függvény grafikonja egyenlő oldalú hiperbola.

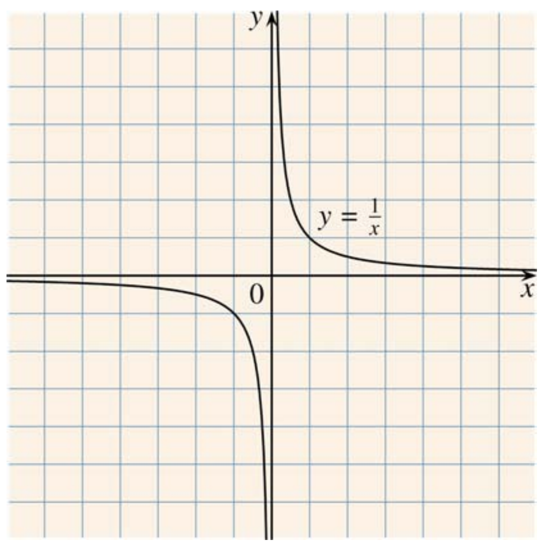

A függvény értékkészlete a 0-tól különböző valós számok halmaza, és $]-\infty;0[$-ban is és $]0;+\infty[$-ben is külön-külön csökken. Érdekessége a függvény grafikonjának, hogy a görbe „két darabból” áll.

Az f: **R** → **R**, $f(x)=\sin x$ függvény grafikonja egy „hullámvonal”.

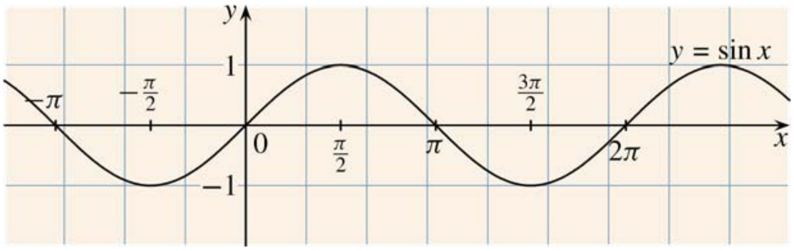

A függvény értékkészlete a [–1; 1] intervallum, periodikus, legkisebb pozitív periódusa 2π, azaz sin (x + 2π) = sin x minden x-re. A függvény zérushelyei a $k\pi$ alakú számok ($k \in$ **Z**), páratlan függvény, $\left[0;\frac{\pi}{2}\right]$-ben és $\left[\frac{3\pi}{2};2\pi\right]$-ben nő, $\left[\frac{\pi}{2};\frac{3\pi}{2}\right]$-ben csökken.

Az f: **R** → **R**, $f(x)=\cos x$ függvény grafikonja is „hullámvonal”.

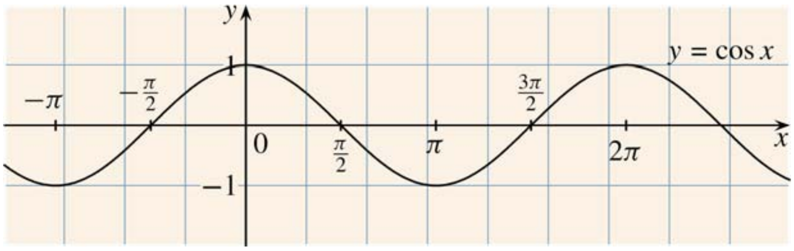

A függvény értékkészlete a [–1,1] intervallum, periodikus, legkisebb pozitív periódusa 2π, azaz $\cos(x+2\pi)=\cos x$ minden x-re. A függvény zérushelyei a $\frac{\pi}{2}+k\pi$ alakú számok ($k \in$ **Z**), páros függvény, $[0;\pi]$-ben csökken, $[\pi;2\pi]$-ben nő.

Az f: $\mathbf{R}\setminus\{\frac{\pi}{2}+k \quad k \quad \mathbf{Z}\}$ $\quad$ $\mathbf{R}$, $f(x) = \mathrm{tg}\, x$ függvény grafikonja:

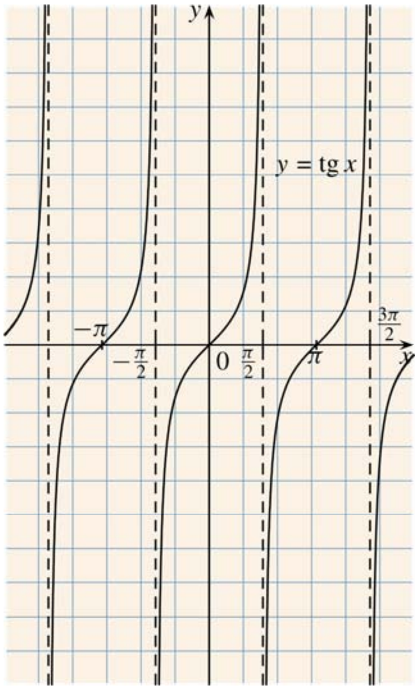

A függvény periodikus, legkisebb pozitív periódusa , azaz tg (x +) = tg x minden olyan x-re, ami az értelmezési tartományába tartozik, zérushelyei a k , k $\mathbf{Z}$ alakú számok, páratlan függvény, $\left]-\frac{\pi}{2};\frac{\pi}{2}\right[$ -ben nő.

Az f: $\mathbf{R}\setminus\{k \quad k \quad \mathbf{Z}\}$ $\quad$ $\mathbf{R}$, $f(x) = \mathrm{ctg}\, x$ függvény grafikonja:

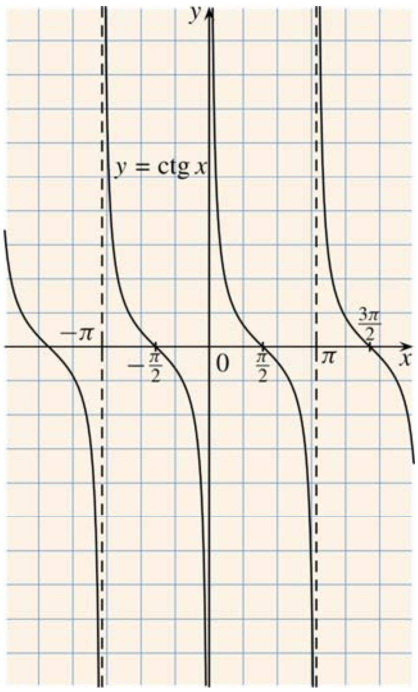

A függvény periodikus, legkisebb pozitív periódusa , azaz ctg(x +) = ctg x minden olyan x-re, ami az értelmezési tartományba tartozik, zérushelyei a $\frac{\pi}{2}+k\pi$, k **Z** alakú számok, páratlan függvény, $]0;\pi[$-ben csökken.

Az a 0, f: **R** **R,** $f(x)=a^x$ **exponenciális függvény** grafikonja:

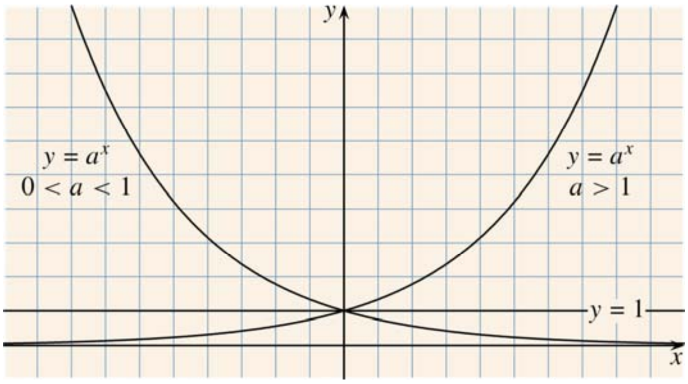

Az a 1 alapú exponenciális függvény szigorúan nő, a 0 a 1 alapú pedig szigorúan csökken, mindkét típusú függvény értékkészlete a pozitív valós számok halmaza.
Az 1 alapú exponenciális függvény konstans, értéke minden x-re 1.
Az 1-től különböző pozitív alapú exponenciális függvényeknek van inverze, ezek a **logaritmusfüggvény**ek. Ha a 0, a 1, akkor az f: $\mathbf{R}^+$ **R,** $f(x)=\log_a x$ függvény (az „a alapú logaritmusfüggvény”) grafikonja:

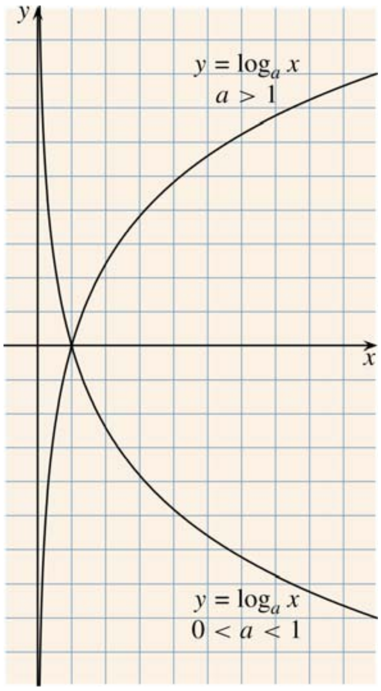

Az $a > 1$ alapú logaritmusfüggvény szigorúan nő, a $0 < a < 1$ alapú pedig szigorúan csökken. Értékkészlete az összes valós szám, zérushelye az $x = 1$.

A **függvénytranszformáció**kat a következő példán mutatjuk be.

Ábrázoljuk az f: $\mathbf{R}^+ \to \mathbf{R}$, $f(x) = \log_2 x$ függvény következő transzformációival kapott függvények grafikonját: $f(x)+2$, $f(x+2)$, $2f(x)$, $f(2x)$.

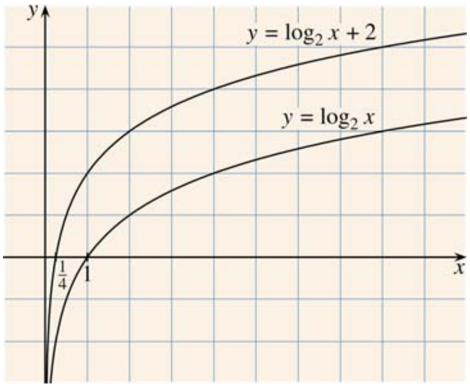

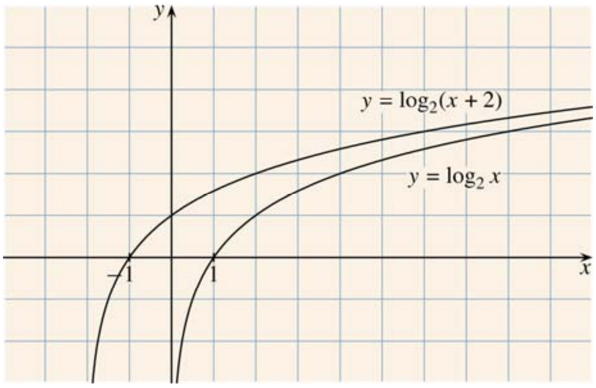

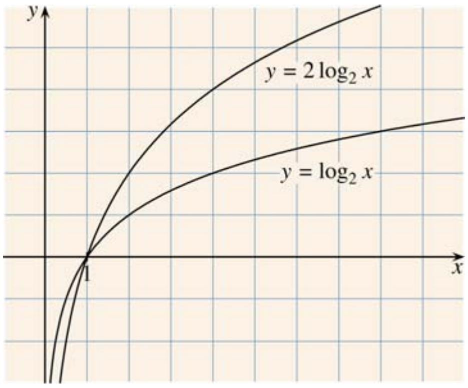

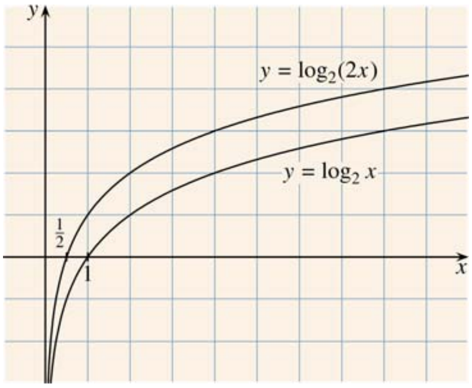

Az $f(x)+2$ grafikonja az $f(x)$ grafikonjából úgy adódik, hogy 2-vel eltoljuk a képet az y tengely irányában. Az $f(x+2)$ grafikonját úgy kapjuk az $f(x)$ grafikonjából, hogy –2-vel toljuk el az x tengely irányában. A $2f(x)$ grafikonja úgy adódik, hogy az $f(x)$ képét kétszeresére nyújtjuk az y tengely irányában. Az $f(2x)$ grafikonját pedig úgy kapjuk, hogy $f(x)$ grafikonját az x tengely irányában felére zsugorítjuk.

Általában 2 helyett tetszőleges $c > 0$ valós számra is hasonló módon lehet elvégezni a transzformációt.

Azt mondjuk, hogy az f függvény az értelmezési tartomány I intervallumában **nő (csökken)**, ha bármely x_1 x_2, x_1,x_2 I esetén $f(x_1) \le f(x_2)$, illetve $f(x_1) \geq f(x_2)$.

Az f függvénynek az értelmezési tartomány egy a helyén **helyi szélsőértéke** (maximuma, ill. minimuma) van, ha az a egy, az értelmezési tartománybeli környezetében $f(a)$-nál nagyobb (illetve kisebb) függvényérték nincs.

Például az f: **R** **R**, $f(x) = \sin x$ függvénynek a $\frac{\pi}{2}$ helyen maximuma van, a maximum értéke 1, a $\frac{3\pi}{2}$ helyen pedig minimuma van, a minimum értéke -1.

Az f függvényről azt mondjuk, hogy **periodikus** és periódusa T, ha az értelmezési tartományhoz tartozó bármely x értékre $x + T$ is az értelmezési tartományhoz tartozik, és $f(x + T) = f(x)$.

Például a tg x függvény szerint periodikus.

Az f függvényről azt mondjuk, hogy **páros függvény**, ha az értelmezési tartományába tartozó tetszőleges x számra $-x$ is az értelmezési tartományhoz tartozik, és $f(-x) = f(x)$. Egy páros függvény grafikonja szimmetrikus az y tengelyre.

Például a cos x, vagy az x^2 függvény páros.

Az f függvényről azt mondjuk, hogy **páratlan**, ha az értelmezési tartományhoz tartozó tetszőleges x-re $-x$ is az értelmezési tartományhoz tartozik, és $f(-x) = -f(x)$. Egy páratlan függvény grafikonja szimmetrikus az origóra.

Például a sin x, vagy az $\frac{1}{x}$ függvény páratlan.

Sorozatok*

Számsorozatnak nevezzük az olyan függvényt, amelynek értelmezési tartománya a természetes számok halmaza, képhalmaza pedig a valós számok halmaza. Előfordulhat, hogy a természetes számok halmazából elhagyjuk az első néhány elemet, és a megmaradó halmaz alkotja a függvény értelmezési tartományát.

Például f: **N**   **R**: $f(n)=\frac{1}{2^n}$, vagy g: **N**$\setminus\{0\}$ **R**: $g(n)=\frac{1}{n}$ számsorozatok.

A számsorozatokat gyakran a következőképpen jelöljük: $(a_n)_{n\ \mathbf{N}}$, vagy $a_0,\ a_1,\ a_2,\ \ldots,\ a_n, \ldots$

Számtani sorozatnak nevezzük az olyan számsorozatot, amelyben a második tagtól kezdve bármely két szomszédos tag különbsége egy d állandó, azaz $a_{n+1} - a_n = d$, $n = 1, 2, \ldots$.
A d számot a számtani sorozat **differenciájá**nak, vagy **különbségé**nek nevezzük.
Igazolható, hogy **a számtani sorozat *n*-edik tagja** így adható meg**:** $a_n = a_1+(n-1)d$, és a **számtani sorozat első *n* tagjának összege:** $s_n = a_1+a_2+\ldots+a_n = \frac{a_1 + a_n}{2}n = \frac{2a_1 + (n-1)d}{2}n$.

Mértani sorozatnak nevezzük az olyan számsorozatot, amelyben a második tagtól kezdve bármely két szomszédos tag hányadosa egy q állandó: $\frac{a_{n+1}}{a_n} = q$, $n = 1, 2, \ldots$.

A q számot a mértani sorozat **hányadosá**nak vagy **kvóciensé**nek nevezzük.
Igazolható, hogy a **mértani sorozat *n*-edik tagja** így írható: $a_n = a_1 \cdot q^{n-1}$ és a **mértani sorozat első *n* tagjának összege:** $s_n = a_1+a_2+\ldots+a_n = a_1\frac{q^n-1}{q-1}$, ha q 1, és $s_n = n\cdot a_1$, ha $q = 1$.

A mértani sorozat definícióját úgy is meg szokták adni, hogy $a_{n+1} = a_n \cdot q$, ekkor a $q = 0$ is lehetséges. Nyilvánvaló, hogy ha $q = 0$, akkor a sorozat a második tagtól kezdve csupa 0-ból áll, ha pedig $a_1 = 0$, akkor a sorozat minden tagja 0. A 0, 0, 0,…,0,… vagy a_1 0, 0, 0, …,0,… sorozatot tehát szintén a mértani sorozatok közé lehet sorolni.

* 12. évfolyam 1. modulja (1201)

Arányosság, százalékszámítás[*]

Azt mondjuk, hogy két változó mennyiség – x és y – egymással **egyenesen arányos**, ha az x valahányszoros változása az y ugyanannyiszoros változását vonja maga után. Az egyenes arányosságot az $y = ax$ (a 0) egyenlőség jellemzi, a az arányossági tényező.

Például egyenesvonalú egyenletes mozgás esetén az idő és a megtett út egyenesen arányos. Ha a sebesség a, akkor az út–idő kapcsolat: $s = at$.

Azt mondjuk, hogy két változó mennyiség – x és y – **fordítottan arányos,** ha x valahányszoros növekedése y ugyanannyiszoros csökkenését vonja maga után, és fordítva, x valahányszoros csökkenése y ugyanannyiszoros növekedését eredményezi. A fordított arányosságot az $y = \frac{a}{x}$, (a 0) egyenlőség jellemzi, a itt is az arányossági tényező.

Például, ha a téglalap területe egy t állandó érték, akkor a két szomszédos oldal hosszának kapcsolatát fordított arányosság írja le. Ha a két oldal hossza x és y, akkor nyilván $y = \frac{t}{x}$.

Az x mennyiség (szám) 1 **százalékán** – jelölése: 1% – az x század részét, azaz $\frac{x}{100}$-at értjük.

Az x mennyiség p százaléka $y = p \cdot \frac{x}{100}$. Szokásos elnevezések még: x az **alap,** p a **százalékláb,** és y a **százalékérték.** A három mennyiség közül bármelyik kettő ismeretében a harmadik kiszámítható.

Például 240-nek a 15 százaléka: $15 \frac{240}{100} = 15\ 2{,}4 = 36$.

A **kamat** a pénz használata után fizetendő díj, rendszerint évente számolják. A kamatot a százalékban megadott **kamatláb** határozza meg.

Például, ha a kamatláb 8%, akkor a kamat évente a pénzösszeg 8%-a.

[*] 9. évfolyam 5. modulja (0905)

Kamatos kamatról beszélünk, ha a pénzt több évig használja a kölcsönvevő (bank), és a kamatot a hitelező nem veszi fel. Ekkor a kamatot minden év végén hozzáadják az akkori összeghez, és ezután már az így megnövelt összeg kamatozik.

Ha x összeget p %-os kamatra vesznek kölcsön, akkor az n-edik év végére a kamatokkal felnövekedett összeg: $x\left(1+\frac{p}{100}\right)^n$. Ez egy $1+\frac{p}{100}$ hányadosú mértani sorozat.

Térelemek, ponthalmazok*

A **pont**, az **egyenes** és a **sík** a geometriában **alapfogalmak**, közös néven térelemeknek is szokták nevezni őket. Ezeket nem **definiáljuk**. A **tér** a térelemekből épül fel. Más fogalmakat az alapfogalmak segítségével definiálunk. **Axiómának** nevezünk olyan, szemléletesen nyilvánvaló állításokat, amelyeket felhasználunk más állítások – tételek – bizonyításához.

A síkot egy pontból kiinduló két félegyenes két részre, két **szögtartományra** vagy röviden **szög**re bontja.

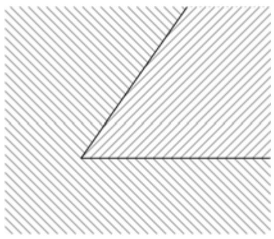

A két szögtartomány közös határoló vonala a **szögvonal**, röviden ezt is szögnek szokták nevezni. A két félegyenes a **szög két szára**, a közös pont a **szög csúcsa.** A szögek „fajtái” a következők:

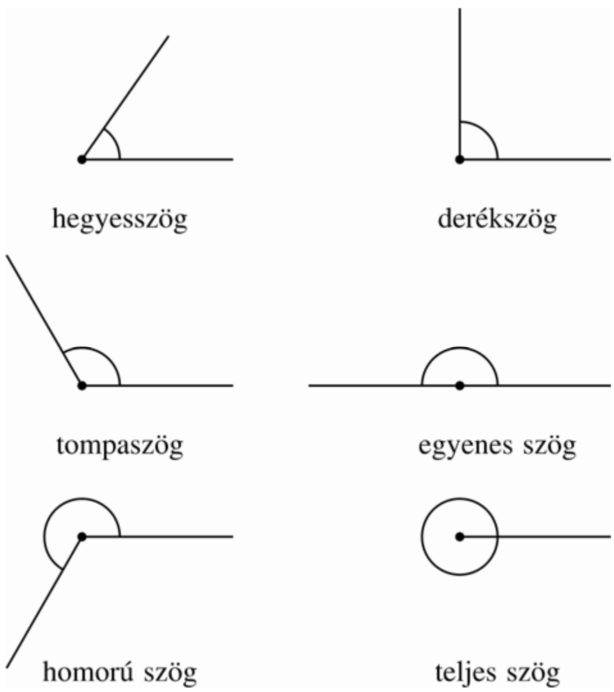

* 9. évfolyam 6. modulja (0906)

Két pont távolsága az őket összekötő szakasz hossza. **Pont és egyenes (sík) távolsága** a pontból az egyenesre (síkra) bocsátott merőleges szakasz hossza. **Párhuzamos egyenesek (síkok) távolsága** az egyik egyenes (sík) tetszőleges pontjának a másik egyenestől (síktól) való távolsága.

Egyenes és vele párhuzamos sík távolsága az egyenes tetszőleges pontjának a síktól mért távolsága. **Két kitérő egyenes távolsága** annak a szakasznak a hossza, amely mindkét egyenesre merőleges, és a szakasz két végpontja a két egyenesen van.

A **kör** azoknak a pontoknak a halmaza a síkon, amelyek egy adott ponttól adott távolságra vannak. Az adott pont a kör **középpontja**, az adott távolság a kör **sugara**.
A **gömb** azoknak a pontoknak a halmaza a térben, amelyek egy adott ponttól adott távolságra vannak. Az adott pont a gömb középpontja, az adott távolság a gömb sugara.

Egy **szakaszfelező merőleges** egyenese a síkban azoknak a pontoknak a halmaza, amelyek a szakasz két végpontjától egyenlő távolságra vannak.

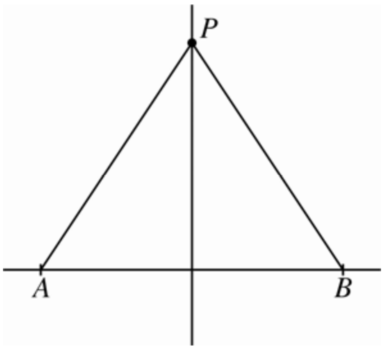

Egy konvex szög **szögfelezője** azoknak a pontoknak a halmaza a szögtartományban, amelyek a szög két szárától egyenlő távolságra vannak.

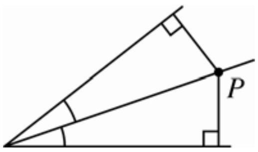

Egybevágósági transzformációk*

Két síkbeli alakzat **egybevágó**, ha van olyan egybevágósági transzformáció, amely az egyiket a másikba viszi át. A síkbeli egybevágósági transzformációk a következők: **párhuzamos eltolás, tengelyes tükrözés, pontra vonatkozó tükrözés, pont körüli elforgatás, csúsztatva (eltolva) tükrözés** (ez utóbbi jelenleg nem tananyag).
Az egybevágóság távolságtartó és szögtartó.

A **párhuzamos eltolás** a síkban olyan kölcsönösen egyértelmű leképezés, amelynél minden *P* pont és *P´* képe esetén a $\overrightarrow{PP'}$ vektor, az **eltolás vektora** ugyanaz. A párhuzamos eltolás minden egyenest vele párhuzamos egyenesbe visz át. Az eltolás vektorával párhuzamos egyeneseket önmagába viszi, a **0**-tól különböző vektorral való eltolásnak nincs fixpontja.

A síkban a **tengelyes tükrözés** megadásához meg kell adni egy *t* egyenest, a tükörtengelyt. A sík bármely *P* pontjának képét úgy kapjuk, hogy *P*-ből merőlegest állítunk *t*-re, és ha ennek talppontja *T*, akkor a *PT* egyenes másik oldalára a *P´T* = *PT* távolságot mérjük fel.

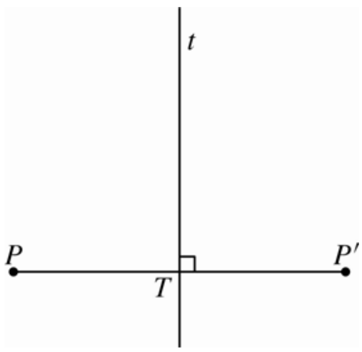

A tengelyes tükrözés esetében a *t* pontjai fixpontok, és a *t*-re merőleges egyenes képe önmaga.

A síkban a **pontra vonatkozó tükrözés**hez meg kell adni egy *O* pontot, a tükrözés középpontját. A sík bármely *P* pontjának *P´* képét úgy kapjuk, hogy a *PO* egyenes *O*-n túli meghosszabbítására rámérjük a *P´O* = *PO* távolságot.

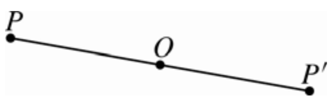

Az *O* képe önmaga, és az *O*-n áthaladó egyenesek önmagukba mennek át.

* 9. évfolyam 15 modulja (0915)

A síkban a **pont körüli elforgatás**hoz meg kell adni egy *O* pontot, a forgatás középpontját, és egy irányított szöget. A sík egy tetszőleges *P* pontjának képe az a *P*´ pont, amelyre teljesül, hogy *P*´*O* = *PO*, és *POP*´ szög a megadott szög.

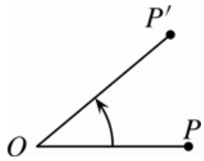

Ha a megadott szög nem azonos 360° (illetve 2) egész számú többszörösével, akkor az *O* pont az egyetlen fixpont. Ha a megadott szög 180° (illetve) vagy ettől 360° egész számú többszörösében tér el, akkor a *P* pont körüli elforgatás azonos az *O*-ra vonatkozó tükrözéssel.

A **háromszögek egybevágóságának alapesetei** a következők:

két háromszög egybevágó, ha

a) oldalaik páronként egyenlők,

b) két-két oldaluk, és az ezek által bezárt szög egyenlő,

c) két-két oldal, és a nagyobbikkal szemközti szög egyenlő,

d) egy-egy oldal és a rajta lévő megfelelő szögek egyenlők.

Szimmetrikus alakzatnak nevezünk egy síkidomot, ha vagy van olyan *t* tengely (az alakzat szimmetriatengelye), amire tükrözve önmagába megy át, vagy van olyan *O* pont és olyan 360°-nál kisebb szög, hogy az alakzatot *O* körül a megadott szöggel elforgatva, önmagába megy át.

Például egy rombusz szimmetrikus bármelyik átlójára, egy szabályos háromszögnek a középpontja szimmetriaközéppont is, e körül 120°-kal elforgatva a háromszög önmagába megy át.

Hasonlósági transzformációk*

A **középpontos hasonlóság** az a geometriai transzformáció, amelynél adott egy O pont és egy c pozitív valós szám. A sík (vagy tér) egy tetszőleges P pontjának a képe ekkor az OP félegyenesnek az a P' pontja, amelyre igaz, hogy $OP' = c\,OP$. Az O pont a **hasonlóság centruma**, a c a **hasonlóság aránya**. Ha $c > 1$, akkor nagyításról van szó, ha $0 < c < 1$, akkor kicsinyítésről, a $c = 1$ eset egybevágóság. Ekkor a megfelelő szakaszok aránya a c állandó értékkel egyenlő.

Két alakzatot **hasonló**nak mondunk, ha van olyan középpontos hasonlóság, amellyel az egyik alakzatot a másikkal egybevágó alakzattá transzformálhatjuk. Hasonlóság esetén bármely szakasz hosszát elosztva a képének hosszával, ugyanazt a $c > 0$ állandót kapjuk, ez a **hasonlóság aránya.**

Két háromszög hasonló, ha megfelelő oldalaik aránya és megfelelő szögeik egyenlők. Két háromszög hasonlóságának elégséges feltétele a következő négy alapeset:

a) megfelelő oldalaik aránya egyenlő,

b) két-két oldaluk aránya és az ezek által bezárt szög egyenlő,

c) két-két oldaluk aránya és a nagyobbik oldallal szemközti szögük egyenlő,

d) két-két megfelelő szögük egyenlő.

Igazolható, hogy **hasonló alakzatok területének aránya** a hasonlóság arányának négyzetével egyenlő. **Hasonló testek felszínének aránya** is a hasonlóság arányának négyzetével egyenlő. **Hasonló testek térfogatának aránya** a hasonlóság arányának köbével egyenlő.

* 10. évfolyam 8. modulja (1008)

A középpontos hasonlóság felhasználásával adott szakaszt adott arányban fel tudunk osztani. Például az adott AB szakaszt 3:4 arányban osztó C pontot a következő ábrán látható módon, egy AP segédegyenes segítségével szerkeszthetjük meg:

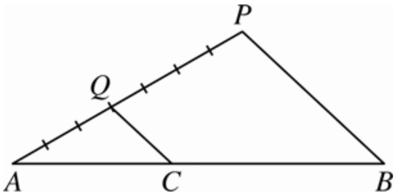

Az AP félegyenesre A-tól 7 (=3+4) egyenlő hosszúságú szakaszt mérünk fel, majd a PB-vel párhuzamosan a Q harmadik osztópontból húzott egyenes metszi ki AB-ből C-t.

Háromszögek*

A háromszögben nagyobb oldallal szemben nagyobb szög, kisebb oldallal szemben kisebb szög van. A **háromszög belső szögeinek összege 180°**, és teljesül benne a háromszög-egyenlőtlenség, azaz bármely két oldal hosszának összege nagyobb, mint a harmadik oldal hossza.

A háromszög egy **külső szöge** a megfelelő belső szöget 180°-ra kiegészítő szög. A háromszög külső szögeinek összege 360°.

A háromszög szögei szerint lehet **hegyesszögű**, akkor minden szöge hegyesszög, **derékszögű**, akkor egy derékszöge, két hegyesszöge van, és **tompaszögű**, akkor egy tompaszöge és két hegyesszöge van.

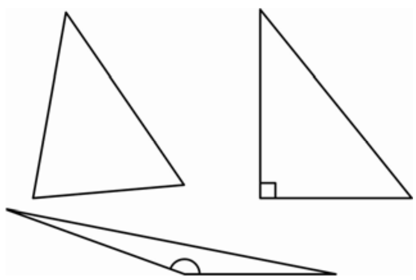

A háromszög oldalai szerint lehet **általános**, **egyenlő oldalú** (szabályos) vagy **egyenlőszárú.**

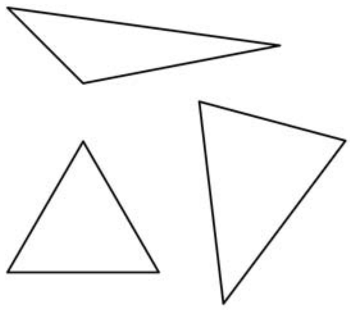

---

* 9. évfolyam 7. modulja (0907)

A háromszög **oldalfelező merőlegesei** egy pontban metszik egymást, ez a **háromszög köré írható kör** középpontja.

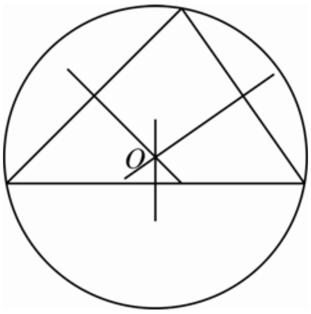

A **háromszög szögfelezői** egy pontban metszik egymást, ez a **háromszögbe írható kör** középpontja.

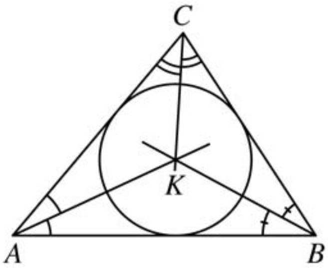

A háromszög **magasságvonala** a csúcsból a szemközti oldalegyenesre állított merőleges szakasz. Igazolható, hogy a háromszög magasságvonalai egy pontban metszik egymást, ez a háromszög **magasságpontja**.

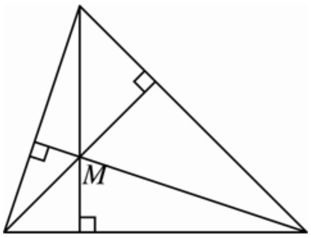

A háromszög **súlyvonala** a csúcsot a szemközti oldal felezőpontjával köti össze. Igazolható, hogy a háromszög három súlyvonala egy pontban metszi egymást, ez a pont a háromszög **súlypontja**, és a súlypont a súlyvonalakat a csúcstól számítva 2:1 arányban osztja fel.

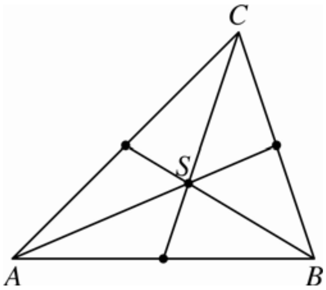

A háromszög **középvonal**ai az oldalak felezőpontjait összekötő egyenesek.

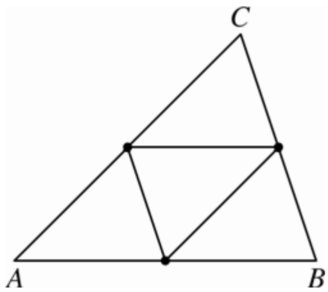

A középvonal párhuzamos azzal az oldallal, amelyiket nem metszi, és hossza éppen fele akkora, mint a vele párhuzamos oldal hossza.

A **Pitagorasz-tétel** azt mondja ki, hogy a derékszögű háromszög befogóira rajzolt négyzetek területének összege egyenlő az átfogóra rajzolt négyzet területével, azaz $a^2 + b^2 = c^2$.

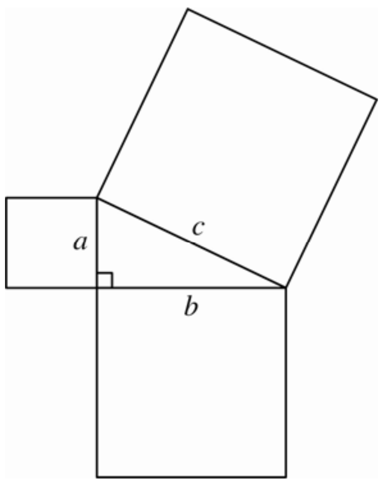

A **Pitagorasz-tétel megfordítása** is igaz: ha egy háromszögben két oldal négyzetének összege egyenlő a harmadik oldal négyzetével, akkor a háromszög derékszögű.

A derékszögű háromszögre érvényes a **befogótétel:** a derékszögű háromszög befogója mértani középarányos az átfogó és az átfogójára eső merőleges vetülete között.

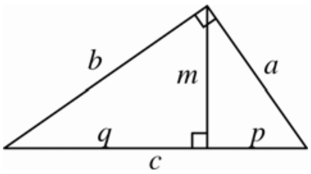

Az ábra jelöléseivel: $a^2 = p \cdot c$, illetve $b^2 = q \cdot c$.

A derékszögű háromszögben érvényes a **magasságtétel** is, amely szerint az átfogóhoz tartozó magasság mértani középarányos az átfogó két szelete között: $m^2 = p \cdot q$.

Négyszögek, sokszögek*

A négyszögek osztályozását a következő módon célszerű végezni. Ha egy négyszögnek van két párhuzamos oldala, akkor azt **trapéz**nak nevezzük.

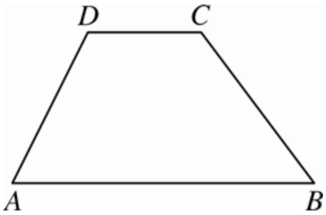

Ha egy négyszögnek van két pár párhuzamos oldala, akkor az **paralelogramma**.

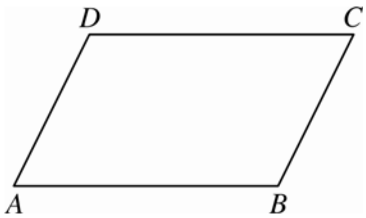

A derékszögű paralelogrammák a **téglalap**ok, az egyenlő oldalú paralelogrammák a **rombu-szok**. Az olyan paralelogramma, amely téglalap is, meg rombusz is, **négyzet.**

A téglalapnak két szimmetriatengelye van, ezek a szemközti oldalak felezőpontjait kötik ösz-sze.

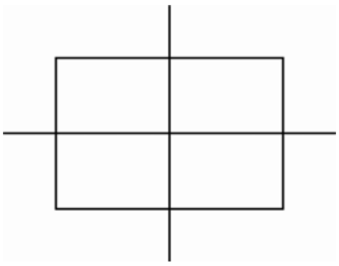

A rombusz két átlója szimmetriatengely.

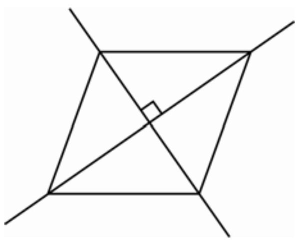

* 9. évfolyam 8. modulja

A négyzetnek négy szimmetriatengelye van.

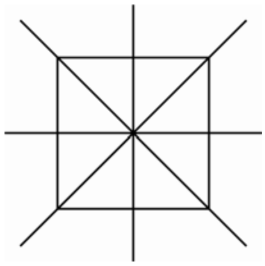

Szimmetrikus trapéznak (húrtrapéznak) nevezzük az olyan trapézt, amelynek van szimmetriatengelye.

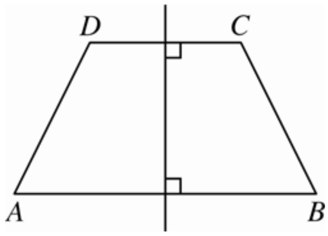

A szimmetrikus trapéz két szára egyenlő hosszú: $AD = BC$.

A **deltoid** olyan négyszög**,** amelynek két-két szomszédos oldala egyenlő. A deltoidnak is van szimmetriatengelye.

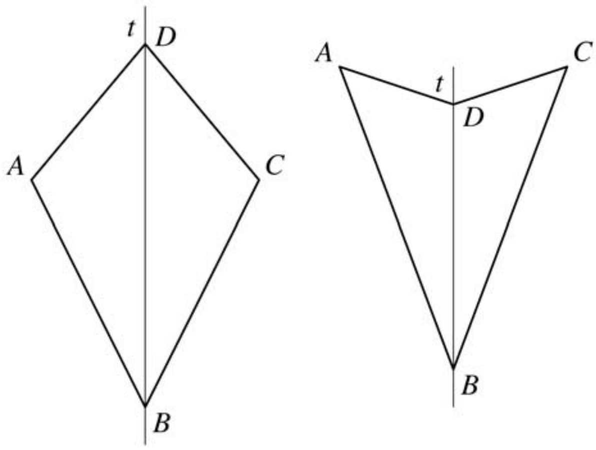

Egy **konvex négyszög belső szögeinek összege** 360°, **külső szögeinek összege** is 360°.

A **konvex *n*-szög (*n* 3) belső szögei**nek összege $(n-2)\ 180°$, **külső szögei**nek összege 360°.

Egy **konvex *n*-szög (*n* 3) átlóinak száma** $\frac{n(n-3)}{2}$.

Egy konvex **sokszög szabályos**, ha oldalai és szögei is egyenlők. Az ábrán egy szabályos négyszög (négyzet) és egy szabályos hatszög látható:

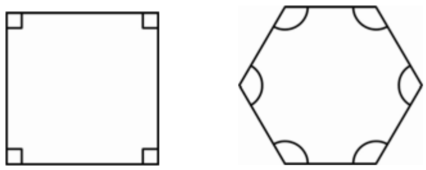

Kör*

A **kör sugara** a kerület egy pontjának a középponttól mért távolsága, **átmérője** a sugár kétszerese. A **kör húrja** két kerületi pontot összekötő szakasz hossza. Az olyan egyenest, amelynek két közös pontja van a körrel, a **kör szelő**jének nevezzük.

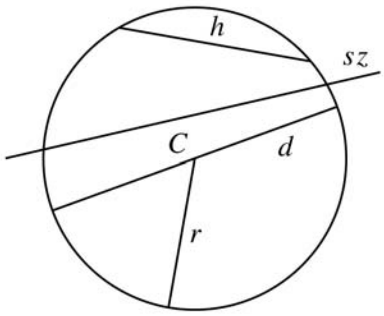

A **kör érintője** olyan egyenes, amelynek egy közös pontja van a körrel. A közös pont az érintési pont. Az érintési ponthoz húzott sugár merőleges az érintő egyenesére.

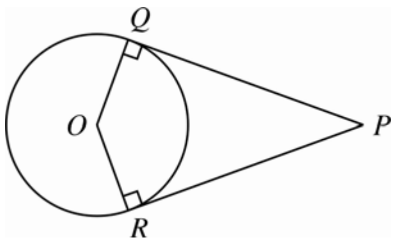

A külső P pontból húzott érintőszakaszok egyenlő hosszúak: $PQ = PR$.

A körből két sugár egy **körcikk**et metsz ki.

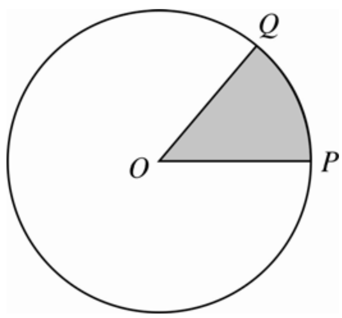

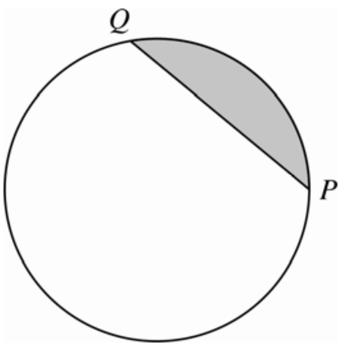

A **körszelet**et egy húr és a hozzá tartozó körív határolja.

* 9. évfolyam 19. modulja, 10. évfolyam 4. modulja (0919, 1004)

Körgyűrűt alkot két koncentrikus kör.

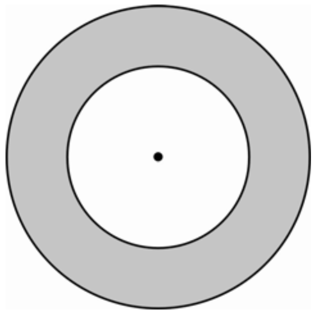

Egy körben **középponti szög**nek nevezzük a két sugár egyenese által alkotott szöget. A középponti szög azon az íven nyugszik, amely a szögtartomány belsejébe esik.

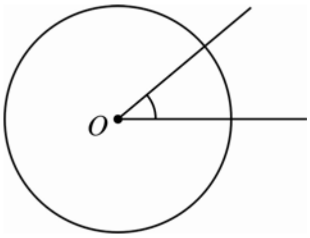

A **Thalész-tétel** azt mondja ki, hogy a félkörívhez tartozó kerületi szög derékszög. Másképpen fogalmazva, a kör átmérője a kör tetszőleges (az átmérő két végpontjától különböző) pontjából derékszögben látszik.
Megfordítva is igaz: egy derékszögű háromszög köréírt körének középpontja az átfogó felezőpontja.

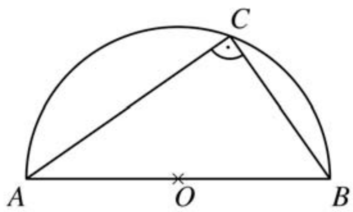

Bármely körben a **középponti szög** arányos a hozzá tartozó körívvel, és a középponti szöghöz tartozó körcikk területével.
A **szög mérése** is ezen a tényen alapul. A teljes szög 360°, és a megfelelő arányosság alapján adhatjuk meg a középponti szögek fokban kifejezett mértékét. Például az egyenes szög 180°, a derékszög 90°.

A **szög ívmértéke** az egységsugarú körben a megfelelő középponti szöghöz tartozó körív hossza. Így például a teljes szög ívmértéke 2 , az egyenes szögé , a derékszögé $\frac{\pi}{2}$.

Térbeli alakzatok, felszín, térfogat[*]

Ha adott egy sokszög és a síkjával nem párhuzamos egyenes, akkor a sokszög minden pontján az adott egyenessel párhuzamos egyeneseket fektetve egy (végtelen) **hasábfelület**et kapunk. Az egyenesek a hasáb **alkotói**. Ha a végtelen hasábfelületet két párhuzamos síkkal elmetsszük, egy korlátos testet, **hasáb**ot kapunk. A két párhuzamos síkból kimetszett (egybevágó) sokszög a hasáb **alap-** és **fedőlap**ja. Ha az alkotók merőlegesek az alaplapra, akkor **egyenes hasáb**ról, egyébként **ferde hasáb**ról beszélünk.

Az alaplap és a fedőlap síkjának távolsága a **hasáb magassága**. A hasáb **palástjá**nak nevezik az oldallapok együttesét. A **hasáb felszíne** az alap- és fedőlapok területének**,** valamint a palástot alkotó lapok területének összege. A **hasáb térfogata** az alapterület és a magasság szorzata.

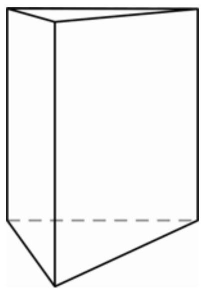

Ha adott a síkban egy sokszög és egy *O* pont, amely nem illeszkedik a sokszög síkjára, akkor az *O*-ra és a sokszög kerületi pontjaira illeszkedő, *O*-ból induló félegyenesek egy (végtelen) **gúlafelület**et határolnak. Ha ezt a gúla felületet egy síkkal elmetsszük, akkor egy korlátos testet, **gúlá**t kapunk. Az *O* pont a gúla csúcsa, a metsző síkból a gúlafelület által kimetszett sokszög a gúla alaplapja. A gúlát **szabályos**nak mondjuk, ha alaplapja szabályos sokszög, és a csúcsból az alaplapra állított merőleges talppontja az alaplap középpontja.

A sokszög szomszédos csúcspárjai és az *O* által alkotott háromszögek alkotják a **gúla palástját**. **A gúla felszíne** az alaplap területének, és a palástot alkotó lapok területének összege.

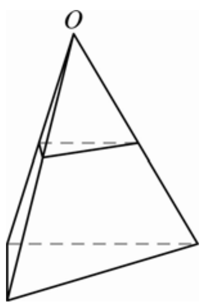

[*] 9. évfolyam 6. modulja, 12. évfolyam 4.-5. moduljai (0906, 1204, 1205)

A **gúla magassága** az O csúcs és az alaplap síkjának távolsága. A **gúla térfogata** az alaplap területe szorozva a magasság harmadrészével.

Csonkagúlát kapunk, ha egy végtelen gúlafelületet két párhuzamos síkkal metszünk. A két metsző sík közötti korlátos térrész a csonkagúla. A két párhuzamos síkból kimetszett két sokszög a csonkagúla **alap-** és **fedőlap**ja, a gúlafelületnek a két párhuzamos sík közti darabja a **csonkagúla palást**ja. A **csonkagúla magassága** a két párhuzamos sík távolsága.

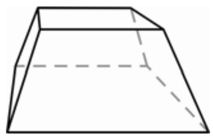

A **csonkagúla felszíne** a határoló lapok területének összege, **térfogata** a következőképpen számolható:

$$V=\frac{m}{3}\left(A_t+a_t+\sqrt{A_t a_t}\right),$$

ahol m a csonkagúla magassága, A_t az alapterület, a_t a fedőlap területe.

Ha adott egy egyszerű (önmagát nem metsző) zárt síkgörbe, és egy, a görbe síkjára nem illeszkedő egyenes, valamint a görbe minden pontján át az adott egyenessel párhuzamos egyenest fektetünk, akkor egy (végtelen) **hengerfelületet** kapunk. Az egyenesek a henger **alkotói.**
Ha a hengerfelületet két párhuzamos síkkal elmetsszük, egy korlátos testet, **hengert** kapunk. A két síkból a hengerfelület által kimetszett (egybevágó) síkidomok az **alaplap** és **fedőlap**. A hengerfelület két sík közti darabja a henger **palást**ja.

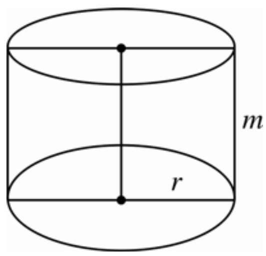

Ha az alkotók merőlegesek az alaplapra, **egyenes henger**ről, egyébként **ferde henger**ről beszélünk. A **henger magassága** az alaplap és fedőlap síkjának távolsága**.**
Ha az alaplap (és így a fedőlap is) körlap, **körhenger**ről beszélünk. Az egyenes körhengert szokták **forgáshenger**nek is nevezni. Ha a forgáshenger alaplapjának sugara r és a henger magassága m, akkor a henger felszíne: $A=2r\pi(r+m)$,

és a henger térfogata: $V = r^2\pi m$.

Ha adott egy egyszerű (önmagát nem metsző) zárt síkgörbe, és egy, a síkjára nem illeszkedő *O* pont, akkor az *O*-ra és a görbe pontjaira illeszkedő egyenesek egy végtelen (kettős) **kúpfelület**et alkotnak, az egyenesek az **alkotó**k. A görbe a kúpfelület **vezérvonal**a, az *O* pont a kúp **csúcsa.** Rendszerint csak az *O*-ból a görbe pontjai felé induló félegyenesek által alkotott (fél) kúpfelületet szokták **kúp**nak nevezni.
Ha a végtelen kúpfelületet egy síkkal elmetsszük, akkor az *O* és a sík közti korlátos testet is **kúp**nak nevezzük. A síkból kimetszett síkidom a kúp **alaplap**ja, a sík és az *O* pont távolsága a kúp **magasság**a.
Ha az alaplap körlap, és az *O*-t az alaplap középpontjával összekötő szakasz merőleges az alaplapra, **forgáskúp**ról, vagy **egyenes körkúp**ról beszélünk. Ha a forgáskúp magassága *m*, alkotója *l* és az alapkör sugara *r*, akkor a kúp felszíne: $A = r\pi(r + l)$,

a kúp térfogata: $V = \dfrac{r^2\pi m}{3}$.

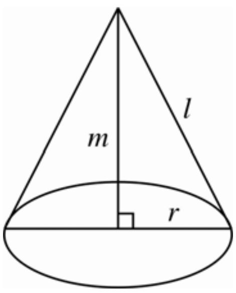

Csonkakúpot kapunk, ha egy végtelen kúpfelületet két párhuzamos síkkal metszünk. A két metsző sík közti korlátos térrész a **csonkakúp.**
A két párhuzamos síkból kimetszett két síkidom a csonkakúp **alap-** és **fedőlap**ja. A kúpfelület két sík közti része a csonkakúp **palást**ja.
A két sík távolsága a csonkakúp **magasság**a.
Ha forgáskúpból származtatjuk a csonkakúpot, akkor

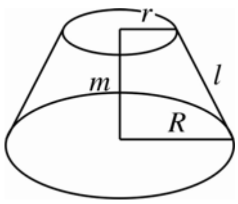

a csonkakúp felszíne: $A = \pi\left(rl + Rl + r^2 + R^2\right)$,

a csonkakúp térfogata: $V = \dfrac{\pi m}{3}\left(R^2 + Rr + r^2\right)$,

ahol *m* a testmagasságot, *R* és *r* az alaplap ill. a fedőlap sugarát, *l* az alkotó hosszát jelöli.

Ha adott egy *O* pont a térben, és egy *r* 0 valós szám, akkor a térben azoknak a *P* pontoknak a halmazát, amelyekre *OP* = *r*, **gömbfelület**nek, röviden gömbnek nevezzük. Az *O* pont a gömb

középpontja, r a gömb **sugara**. A gömbfelület által határolt térrész a **gömbtest,** röviden ezt is **gömbnek** nevezzük**.**

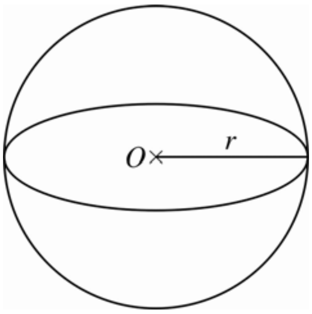

A gömb felszíne: $A = 4r^2\pi$,

A gömb térfogata: $V = \frac{4}{3}r^3\pi$.

Alakzat	Felszín	A	Térfogat	V
Hasáb	2·alapterület+palást területe	$2T+P$	alapterület·magasság	$T \cdot m$
Gúla	alapterület+palást területe	$T+P$	alapterület·$\frac{\text{magasság}}{3}$	$\frac{T \cdot m}{3}$
Forgáshenger	(sugár+magasság) szorozva a kör kerületével	$(r+m)\cdot 2r\pi$	körterület·magasság	$r^2\pi m$
Forgáskúp	(sugár+alkotó) szorozva a kör kerületének felével	$(r+a)\cdot r\pi$	körterület·$\frac{\text{magasság}}{3}$	$\frac{r^2\pi m}{3}$
Gömb	4 főkör területe	$4r^2\pi$	4 főkörterület·$\frac{\text{sugár}}{3}$	$\frac{4r^3\pi}{3}$
Csonkagúla	határoló lapok területeinek összege	$T+t+P$	$V = \frac{m}{3}\left(T+t+\sqrt{Tt}\right)$	
Csonkakúp	$A = \pi[R^2 + r^2 + (R+r)a]$		$V = \frac{m\pi}{3}\left(R^2 + r^2 + Rr\right)$	

Vektorok*

A **vektor irányított szakasz.** A vektornak tehát hossza, állása és iránya van. Két vektor egyenlő, ha hosszuk, irányuk és állásuk megegyezik.

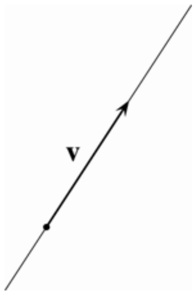

Ha egy vektor kezdő- és végpontja azonos, **nullvektor**nak nevezzük, jelölése: **0**. A nullvektor hossza 0, állása, iránya megállapodás szerint tetszőleges. A vektor abszolútértéke a **vektor hossza.** Két vektor közül az egyik **ellentett**je a másiknak, ha hosszuk és állásuk megegyezik, de irányuk ellentétes.

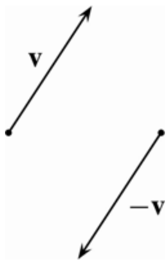

Két vektor összege és különbsége a paralelogramma-szabály szerint adható meg:

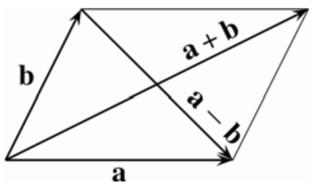

Egyállású vektorok esetében:

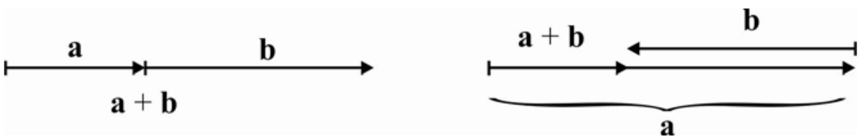

* 9. évfolyam 14. modulja, 11. évfolyam 5. modulja (0914, 1105)

Igazolható, hogy vektorok összeadása kommutatív és asszociatív, azaz:

$$\mathbf{a} + \mathbf{b} = \mathbf{b} + \mathbf{a},$$

$$(\mathbf{a} + \mathbf{b}) + \mathbf{c} = \mathbf{a} + (\mathbf{b} + \mathbf{c}).$$

Egy **a** vektor számszorosa (c-szerese) az a vektor, amelynek hossza $c \cdot \mathbf{a}$, és állása megegyezik az **a** állásával, c 0 esetén iránya ugyanaz, mint **a** iránya, c 0 esetén iránya **a**-val ellentétes, $c = 0$ esetén $c{\cdot}\mathbf{a} = \mathbf{0}$.

Két vektor, **a** és **b** **skaláris szorzata** (**a** **b**) az a szám, amelyre

$$\mathbf{a} \cdot \mathbf{b} = |\mathbf{a}| \cdot |\mathbf{b}| \cdot \cos(\mathbf{a}, \mathbf{b})\angle .$$

Ha adott két vektor **a** **0**, és **b** **0**, valamint a két vektor által meghatározott síkban egy **v** vektor, akkor igazolható, hogy egyértelműen léteznek olyan x és y valós számok hogy

$$\mathbf{v} = x{\cdot}\mathbf{a} + y{\cdot}\mathbf{b}.$$

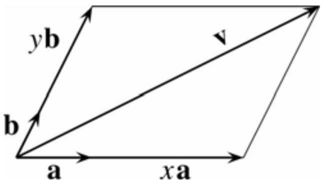

Más szavakkal, a **v** vektor egyértelműen felbontható **a**-val és **b**-vel párhuzamos összetevőkre.

Ha **i** és **j** két egymásra merőleges egységvektor (azaz **i** = 1, **j** = 1) úgy, hogy **i**-t a **j**-be pozitív irányú 90°-os elforgatás viszi át, akkor **i** és **j** egy derékszögű koordináta-rendszer két alapvektora (**bázisvektora**).

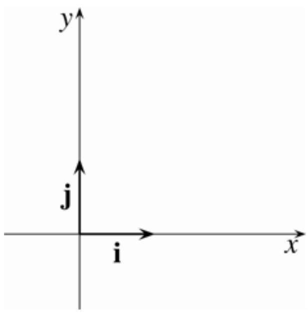

A sík tetszőleges **v** vektora ekkor egyértelműen állítható elő a következő alakban:

$$\mathbf{v} = x{\cdot}\mathbf{i} + y{\cdot}\mathbf{j},$$

ahol x és y valós számok. Az x és y számokat a **v** vektor derékszögű koordináta-rendszerbeli koordinátáinak nevezzük. Gyakran a **v** vektort azonosítjuk is az (x; y) rendezett számpárral.

Igazolható, hogy ha a **v** vektor koordinátái (x; y), akkor a **v** pozitív irányú 90°-os elforgatottjának koordinátái ($-y$; x).

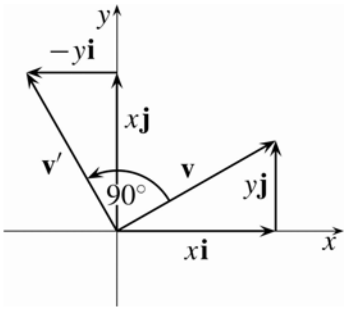

A vektorok koordinátás alakjával a következő módon végezhetünk műveleteket:

ha $\mathbf{v} = (x; y)$, $\mathbf{w} = (u; v)$, akkor

$$\mathbf{v} + \mathbf{w} = (x + u; y + v),$$

$$\mathbf{v} - \mathbf{w} = (x - u; y - v),$$

$$\cdot\mathbf{v} = (\ \cdot x;\ \ \cdot y), \qquad (\ \ \text{valós szám})$$

$$\mathbf{vw} = x \cdot u + y \cdot v,$$

végül

$$\mathbf{v} \ = \sqrt{x^2 + y^2}\ .$$

A térbeli vektoroknak három koordinátája van a térbeli derékszögű koordináta-rendszerben, ezekkel a műveletek teljesen hasonló módon végezhetők.

Trigonometria*

Hegyesszögek szögfüggvényeit a következő módon értelmezzük. Ha adott az *a*, *b* befogójú és *c* átfogójú derékszögű háromszög, amelyben az *a* befogóval szemközti szög (0 90°), akkor

$$\sin\alpha = \frac{a}{c}, \quad \cos\alpha = \frac{b}{c}, \quad \mathrm{tg}\,\alpha = \frac{a}{b}, \quad \mathrm{ctg}\,\alpha = \frac{b}{a}.$$

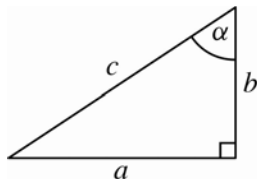

Általánosan, **tetszőleges forgásszög** esetén ha a megadott forgásszög, akkor jelölje **e** az **i** egységvektor -val történő elforgatottját. Az szög ívmértékét is jelölje , ekkor **e** koordinátái: **e** (cos ; sin).

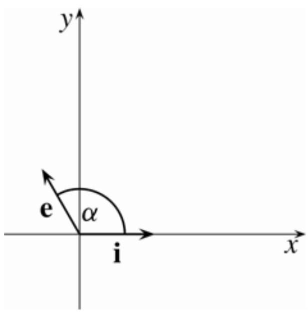

Ha cos 0, azaz 90° + *k*·180° (*k* **Z**), akkor $\mathrm{tg}\,\alpha = \frac{\sin\alpha}{\cos\alpha}$, ha pedig sin 0, azaz *n*·180°, (*n* **Z**), akkor $\mathrm{ctg}\,\alpha = \frac{\cos\alpha}{\sin\alpha}$.

Néhány alapazonosság a szögfüggvények körében:

$$\sin^2\alpha + \cos^2\alpha = 1,$$

$$\sin(-\alpha) = -\sin\alpha, \qquad \cos(-\alpha) = \cos\alpha,$$

$$\sin\left(\frac{\pi}{2} - \alpha\right) = \cos\alpha, \qquad \cos\left(\frac{\pi}{2} - \alpha\right) = \sin\alpha,$$

$$\sin(\pi - \alpha) = \sin\alpha, \qquad \cos(\pi - \alpha) = -\cos\alpha,$$

$$\sin(\alpha + 2\pi) = \sin\alpha, \qquad \cos(\alpha + 2\pi) = \cos\alpha,$$

* 10. évfolyam 9. modulja, 10. évfolyam 12. modulja, 11. évfolyam 8. modulja, 11. évfolyam 9. modulja (1009, 1012, 1108, 1109)

$\operatorname{tg}(\alpha + \pi) = \operatorname{tg}\alpha$, $\qquad$ $\operatorname{ctg}(\alpha + \pi) = \operatorname{ctg}\alpha$,

$\operatorname{ctg}\alpha = \dfrac{1}{\operatorname{tg}\alpha}$, $\qquad$ $\operatorname{tg}\alpha = \dfrac{1}{\operatorname{ctg}\alpha}$, ha mindkét oldalnak van értelme.

A **nevezetes szögek szögfüggvényértékei** a következők:

	sin	cos	tg	ctg
30°	$\frac{1}{2}$	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{1}{\sqrt{3}}$	$\sqrt{3}$
45°	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	1	1
60°	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\sqrt{3}$	$\frac{1}{\sqrt{3}}$

A **szinusztétel** azt mondja ki, hogy egy háromszögben két oldal aránya megegyezik az oldalakkal szemközti szögek szinuszának arányával: $\dfrac{a}{b} = \dfrac{\sin\alpha}{\sin\beta}$.

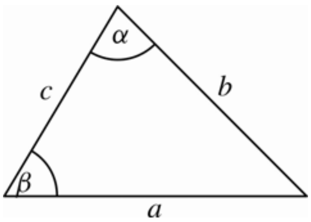

A **koszinusztétel** a következő: $c^2 = a^2 + b^2 - 2ab\cos\gamma$,

ahol a jelölések az ábráról leolvashatók.

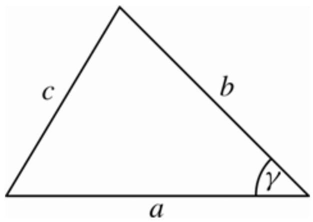

Koordinátageometria*

Ha a derékszögű koordináta-rendszerben adott két pont: $A(a_1;\ a_2)$ és $B(b_1;\ b_2)$, akkor a két pontot összekötő $\overrightarrow{AB}$ vektor koordinátái: $(b_1 - a_1;\ b_2 - a_2)$. Az $\overrightarrow{AB}$ vektor abszolútértéke, vagyis **a két pont távolsága**: $\left|\overrightarrow{AB}\right| = \sqrt{(b_1 - a_1)^2 + (b_2 - a_2)^2}$.

Az AB szakasz f**elezőpont**jának koordinátái: $F\left(\frac{a_1 + b_1}{2}; \frac{a_2 + b_2}{2}\right)$.

Az AB szakasz A-hoz közelebbi **harmadolópont**ja: $H\left(\frac{2a_1 + b_1}{3}; \frac{2a_2 + b_2}{3}\right)$.

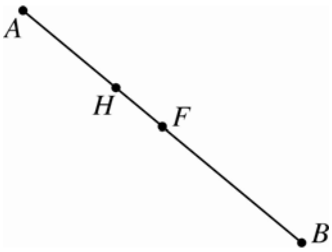

Ha $A(a_1;\ a_2)$, $B(b_1;\ b_2)$, $C(c_1;\ c_2)$ egy háromszög három csúcspontja, akkor a háromszög **súlypont**jának koordinátái: $S\left(\frac{a_1 + b_1 + c_1}{3}; \frac{a_2 + b_2 + c_2}{3}\right)$

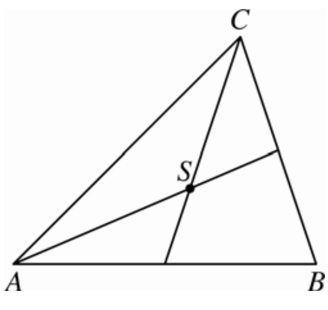

Ha adott egy egyenes egy tetszőleges $P_0(x_0;\ y_0)$ pontja, és az egyenessel párhuzamos $\mathbf{v}(v_1;\ v_2)$ nem nullvektor (vagyis az egyenes egy **irányvektor**a), akkor az **egyenes egyenlete:**

$$v_2(x - x_0) - v_1(y - y_0) = 0.$$

* 11. évfolyam 6. modulja, 11. évfolyam 7. modulja (1106, 1107)

Ha adott az egyenes egy tetszőleges $P_0(x_0; y_0)$ pontja, és az egyenesre merőleges $\mathbf{n}(A; B)$ nem nullvektor (az utóbbit az egyenes egy **normálvektor**ának nevezzük), akkor az **egyenes egyenlete**:

$$A(x - x_0) + B(y - y_0) = 0.$$

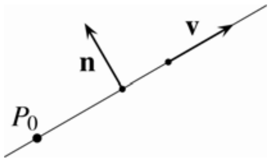

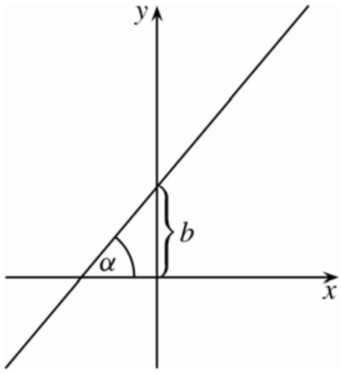

Az egyenes egyenletének következő alakja is ismert: $y = mx + b$, ahol m az egyenes **meredekség**e, vagy másképp **iránytangens**e, tg $= m$, ahol α az egyenesnek az y tengely pozitív felével bezárt szöge $(\alpha \neq 90°)$.

Két egyenes **párhuzamos**, ha egyenletükben az iránytangens megegyezik, illetve irányvektoraik (normálvektoraik) párhuzamosak. Két egyenes **merőleges** egymásra, ha egyik iránytangense sem 0, és ha a két iránytangens m_1 és m_2, akkor $m_1 = -\frac{1}{m_2}$, illetve irányvektoraik (normálvektoraik) merőlegesek.

Ha egy kör középpontja $O(u; v)$, sugara r 0, akkor a **kör egyenlete** így írható:

$$(x-u)^2 + (y-v)^2 = r^2.$$

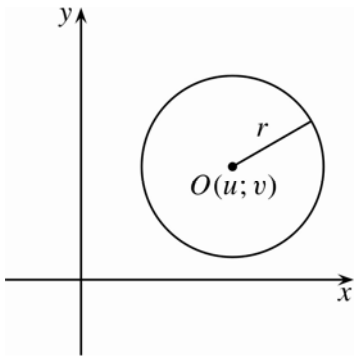

Ha a kör középpontja az origó, sugara r 0, akkor egyenlete: $x^2 + y^2 = r^2$, és a kör egy tetszőleges $(x_0; y_0)$ pontjához húzott **érintő egyenlete**: $x_0 \cdot x + y_0 \cdot y = r^2$.

Ha a kör középpontja az $O(u;v)$ pont, akkor a kör egy tetszőleges $(x_0; y_0)$ pontjához húzott érintők egyenlete: $(x-u)\cdot(x_0-u)+(y-v)\cdot(y_0-v)=r^2$.

Területszámítás*

Háromszög területe: $t = \frac{am_a}{2} = \frac{ab\sin\gamma}{2}$.

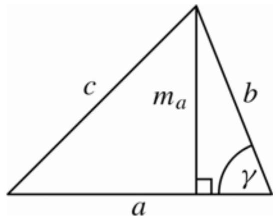

Négyszögek területe:

paralelogramma $t = am_a = ab\sin\alpha$

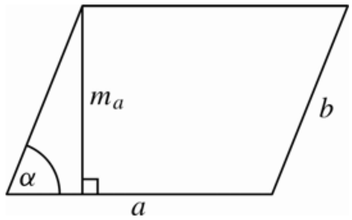

trapéz $t = \frac{a+c}{2}m$

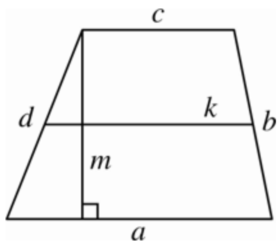

deltoid $t = \frac{ef}{2}$

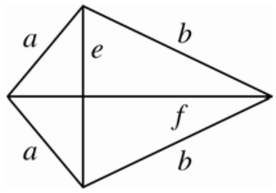

Kör és részei:

kör kerülete: $k = 2r\pi$

kör területe: $t = r^2\pi$

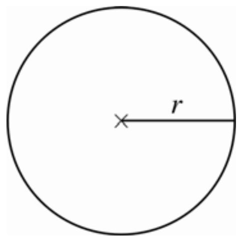

körcikk területe: $t = \frac{1}{2}r^2\alpha$ (α radián)

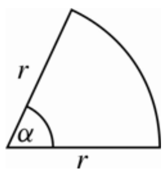

* 12. évfolyam 3. modulja (1203)

körszelet területe: $t = \frac{1}{2}\left[r^2\alpha - h(r-m)\right]$,

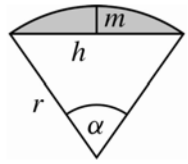

ahol h a körszeletet határoló húr hossza, m a körszelet magassága, és a körszelethez tartozó középponti szög (radiánban mérve).

Statisztika, valószínűségszámítás*

A statisztikában **alapsokaság**nak vagy **adatsokaság**nak nevezik a vizsgálat tárgyát képező adatok (egyedek) összességét. Ezek tulajdonságára egy részük, az úgynevezett **minta** alapján következtetünk. A mintát a sokaságból általában véletlenszerűen választjuk ki.
Ha egy olyan kísérletet, amelyben azt vizsgáljuk, hogy egy ***A* esemény** bekövetkezik vagy nem, n-szer megismételünk, és az A esemény az n közül k esetben bekövetkezik, akkor k-t az A esemény **gyakoriság**ának, $\frac{k}{n}$-et az A esemény **relatív gyakoriság**ának nevezzük (k n).

Ha a_1, a_2, …, a_k valós számok, akkor az a_i számoknak az m_i súlyokra vonatkozó **súlyozott számtani közepe** (vagyis az a_1 szám m_1-szer, az a_2 szám m_2-ször stb. fordul elő a mintában):

$$\frac{m_1a_1 + m_2a_2 + \ldots + m_ka_k}{m_1 + m_2 + \ldots + m_k}.$$

Például egy 30 fős osztály év végi matematika osztályzatai 4 darab 5, 6 darab 4, 10 darab 3, 8 darab 2 és 2 darab 1, akkor az osztályátlag matematikából az 5, 4, 3, 2, 1 számoknak a rendre 4, 6, 10, 8, 2 súlyokkal vett súlyozott számtani közepe:

$$\frac{4\cdot 5 + 6\cdot 4 + 10\cdot 3 + 8\cdot 2 + 2\cdot 1}{4 + 6 + 10 + 8 + 2} \approx 3{,}07.$$

Ezt az adathalmazt szemléltethetjük oszlopdiagramon vagy kördiagramon is:

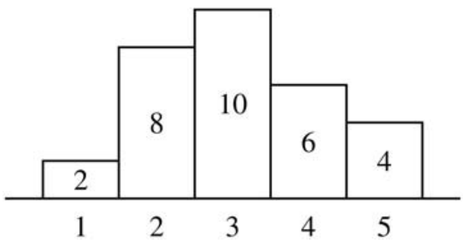

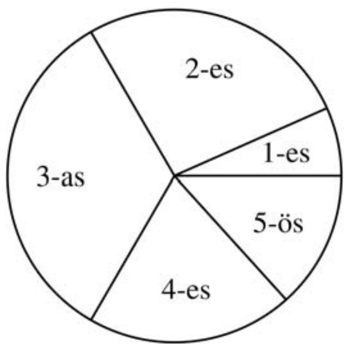

Egy adatsokaság **medián**ja a nagyság szerint rendezett adatok közül a középső, vagy ha páros számú adat van, akkor a két középső adat számtani közepe.
Például az előző példában a medián 3.

* 9. évfolyam 18. modulja, 10. évfolyam 11. modulja, 10. évfolyam 13. modulja, 11. évfolyam 1. modulja, 12. évfolyam 6. modulja (0918, 1011, 1013, 1101, 1206)

Egy adatsokaság **módusz**a a leggyakrabban előforduló adat, ha több ilyen van, akkor azokat is módusznak (vagy a móduszok halmazának) nevezzük.
Például a 30 fős osztály matematika jegyeiről szóló példában a módusz 3.

Az $x_1, x_2, \ldots, x_n$ mintának egy ***a* számtól való átlagos abszolút eltérése** a következő szám:

$$\frac{|x_1-a|+|x_2-a|+\ldots+|x_n-a|}{n}.$$

A minta **szórásnégyzete**: $s^2=\frac{1}{n}\left[\left(x_1-\bar{x}\right)^2+\ldots+\left(x_n-\bar{x}\right)^2\right]$,

ahol $\bar{x}=\frac{1}{n}(x_1+x_2+\ldots+x_n)$ az átlag, s pedig a minta szórása.

A valószínűségszámításban egy kísérlet kimeneteleinek halmazát **eseménytérnek** nevezzük. **Elemi eseményről** beszélünk, ha az esemény tovább már nem bontható (az eseménytér egyelemű részhalmaza).
Például ha egy kockát feldobunk, az elemi események halmaza: {1; 2; 3, 4; 5; 6}, és esemény lehet az, hogy párosat dobunk, vagyis {2, 4, 6}. Az eseménytér bármely részhalmaza lehet esemény.

Biztos esemény, amely az eseménytér összes eleméből épül fel, mindig bekövetkezik. A **lehetetlen esemény** az üres halmaz, soha nem következik be.

A kísérlet összes lehetséges kimenetele **teljes eseményrendszert** alkot, ha egymást kizárják, azaz semelyik kettő nem következhet be egyszerre, de valamelyik biztosan bekövetkezik (összegük a biztos esemény).

Egy esemény valószínűségét axiómákkal lehet pontosan definiálni. Megmutatható, hogy az A esemény valószínűsége, jelölése $\mathbf{P}(A)$, az esemény relatív gyakorisága körül ingadozik.
Ha az elemi események száma véges és valószínűségük egyenlő, továbbá teljes eseményrendszert alkotnak, akkor

$$\mathbf{P}(A)=\frac{\text{kedvező esetek száma}}{\text{összes eset száma}}$$

(ez a kiszámítási mód Laplace képlete).
A biztos esemény valószínűsége 1, a lehetetlen esemény valószínűsége 0.

A **valószínűség értéke** egyszerűen meghatározható olyan esetekben, amikor szimmetria megfontolásokkal is következtethetünk.

Például egy szabályos dobókockát feldobva feltételezzük, hogy a dobás eredményeként ugyanolyan valószínűséggel kapjuk a kocka bármelyik lapját, azaz az 1, 2, 3, 4, 5, 6 számok mindegyikét ugyanolyan valószínűséggel dobhatjuk, tehát mindegyik dobás valószínűsége $\frac{1}{6}$.

A kockadobással mindegyik elemi esemény valószínűsége $\frac{1}{6}$. Egy **összetett esemény,** például hogy prímszámot dobunk, felbontható elemi események összegére: 2-t, 3-at, 5-öt dobunk, ennek alapján ezen összetett esemény valószínűsége a kapott elemi események valószínűségének összege: $\frac{3}{6}=\frac{1}{2}$.

Másik példánk annak a valószínűségnek a meghatározása, hogy egy szabályos dobókockát ismételten feldobva, először a harmadik dobásra dobunk 6-ost. Ezt úgy számolhatjuk ki, hogy összeszorozzuk annak a valószínűségét, hogy az első dobás eredménye nem 6-os: $\frac{5}{6}$, a második dobás eredménye sem 6-os: $\frac{5}{6}$, és a harmadik dobás eredménye 6-os: $\frac{1}{6}$, tehát a keresett valószínűség: $\frac{5}{6}\cdot\frac{5}{6}\cdot\frac{1}{6}=\frac{25}{216}$.

Az a tény, hogy a szabályos dobókockát feldobva $\frac{1}{6}$ a valószínűsége, hogy 6-ost dobunk, azt fejezi ki, hogy a kockát sokszor, például 300-szor feldobva a dobások közt körülbelül $\frac{1}{6}$ rész, azaz 50 lesz a 6-osok száma. A kísérlet elvégzésekor a 6-os dobások gyakorisága közel lesz 50-hez, a relatív gyakoriság jó közelítéssel $\frac{1}{6}$ lesz.

Például tegyük fel, hogy egy dobozban 30 golyó van, ebből 10 piros, és 20 fehér. Mennyi a valószínűsége, hogy egy golyót véletlenszerűen kihúzva, piros golyót kapunk? Feltehetjük, hogy minden golyó húzásának ugyanannyi a valószínűsége, ezért a keresett valószínűség $\frac{10}{30}=\frac{1}{3}$.

Visszatevéses mintavétel esetével akkor találkozunk, amikor valamely kiválasztás valószínűségét úgy akarjuk meghatározni, hogy a kiválasztás után a mintadarabot visszatesszük a többi közé.

Tekintsük azokat a kísérleteket, amelyeknek csak két kimenetele lehet („*A*” vagy „nem *A*”), és az *A* esemény bekövetkezésének valószínűsége *p* (ekkor „nem *A*” bekövetkezésének valószínűsége 1 – *p*). Az ilyen kísérletekben annak a valószínűsége, hogy *n* független kísérletből az *A* esemény pontosan *k*-szor következik be:

$$\mathbf{P}\ (A \text{ esemény } k\text{-szor következik be}) = \binom{n}{k} p^k (1-p)^{n-k}.$$

Visszatevéses mintavétel esetén egy esemény bekövetkezése a fenti összefüggéssel, az ún. **binomiális eloszlással** határozható meg.

Az előző példához visszatérve, ha a kihúzott golyót visszatesszük, és a golyókat elkeverve újra megismételjük a kísérletet (a visszatevéses mintavétel esete áll fenn), nyilván újra $\frac{1}{3}$ valószínűséggel húzunk piros golyót és $\frac{2}{3}$ valószínűséggel nem pirosat. Ha azt kérdezzük, hogy 12-szer megismételve a kísérletet mennyi a valószínűsége annak, hogy 7-szer pirosat húzunk, akkor a válasz:

$$\mathbf{P} = \binom{12}{7} \cdot \left(\frac{1}{3}\right)^7 \cdot \left(\frac{2}{3}\right)^5 = \frac{12! \cdot 2^5}{7! \cdot 5! \cdot 3^{12}} \approx 0{,}048.$$